

LES PRIMERES INTERVENCIONS ARQUEOLÒGIQUES EN EL NUCLI IBÈRIC DEL TOSSAL DE LA PLETA (BELIANES, L'URGELL): UNA NOVA 'CIUTAT' EN TERRITORI ILERGETA

Cultura ibèrica, ibèric ple, urbanisme, territori ilerget, organització sociopolítica

David Asensio Vilaró* **Ramon Cardona Colell**** **Cristina Garcia-Dalmau**** **Jordi Morer de Llorens*****
Josep Pou Vallès**

Las primeras campañas arqueológicas desarrolladas en el Tossal de la Pleta (Belianes, Urgell) han puesto de manifiesto la existencia de un yacimiento inédito con una cronología que arranca en torno el siglo VII a.C. y que no va más allá del 100 a.C. El presente artículo se centrará en la descripción y análisis de las estructuras de la fase de ocupación del siglo III aC, momento en que existe un núcleo extenso y de urbanismo complejo que pudo tener un papel importante en la estructura sociopolítica del territorio ilergeta.

Cultura ibèrica, ibèric pleno, urbanismo, territorio ilergeta, organización social y política

The first archaeological campaigns carried out at the Tossal de la Pleta (Belianes, Urgell) have revealed the existence of an unknown site whose chronology starts around the 7th century BC and which does not go beyond the year 100 BC. The present article focuses in the description and analysis of the 3rd century BC structures, a moment where we find a large population centre, with a complex urban development which probably had an important role in the socio-political structure of the Ilergetan territory.

Iberian culture, Middle Iberian period, Ilergetan territory, socio-political organisation

Les premières campagnes de fouilles menées au Tossal de la Pleta (Belianes, Urgell) ont permis de mettre en évidence un site dont la chronologie est comprise entre le VIIe s. et la fin du IIe s. av. n. è. Le présent article décrit et analyse les structures liées à l'occupation du IIIe s. av. n. è., sans doute la plus importante, et par les dimensions et par l'urbanisme complexe du site. Durant cette phase il a probablement eu un rôle important dans la structure socio-politique du territoire ilergete.

Culture ibérique, Période Ibérique moyenne, urbanisme, territoire ilerget, organisation sociale et politique

1. INTRODUCCIÓ: SITUACIÓ I ANTECEDENTS

El jaciment del Tossal de la Pleta es troba situat al límit oest del terme municipal de Belianes, comarca de l'Urgell, a uns tres quilòmetres en línia recta d'aquesta localitat en direcció nord-oest i a uns cinc quilòmetres del centre de la vila d'Arbeca (ja comarca de les Garrigues) en sentit nord-est (Fig. 1). El seu emplaçament consis-

teix en un tossal molt característic de la zona, una elevació aïllada i preeminent enmig d'extenses planes. El de la Pleta, fàcilment visible a força distància, presenta una forma allargassada amb una orientació nord-oest/sud-est i una alçada mitjana de 357 m.s.n.m. Les restes arqueològiques conegudes s'estenen pel replanell més elevat del tossal, que té una superfície molt planera i àmplia, d'un total d'1,4 ha., idònia per a emplaçar un

* Universitat de Barcelona/Universitat Autònoma de Barcelona/ Món Iber Rocs SL

** Centre d'Estudis Lacetans

*** Món Iber Rocs SL

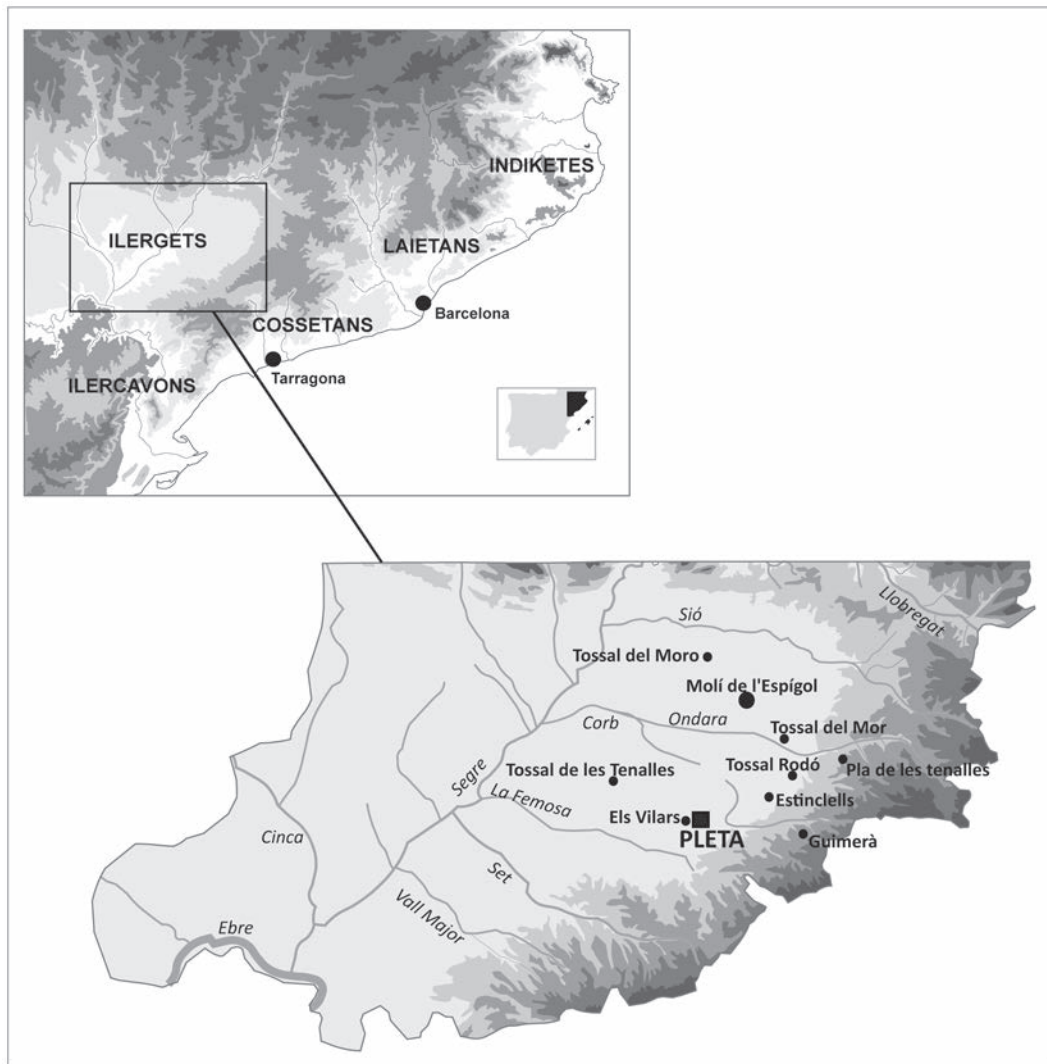

Figura 1. Mapa del territori ilergeta amb indicació de la ubicació del nucli de la Pleta de Belianes, i alguns altres jaciments ibèrics esmentats en el text.

nucli de poblament concentrat. La configuració natural del terreny li atorga unes característiques també òptimes en altres sentits. Per una banda pel que fa al control territorial, ja que des del tossal estant es dominen les vastes planes que l'envolten completament, incloent una part de la vall fluvial del riu Corb. A això cal afegir que els 26 metres de desnivell existent, junt amb unes vessants de pendent força abrupte, li proporcionen una notable defensa natural. Si obviem els camins actuals que porten fins al cim del tossal, els indrets de més fàcil accés al jaciment són clarament les vessants encarades al sud-est i al nord-oest (Fig. 2).

El potencial arqueològic de l'indret és conegut de molt antic. En principi tradicionalment s'ha identificat com el jaciment de Castellsalvà, on teòricament existia un despoblat medieval i les restes d'un castell medieval, el

nom del qual es troba mencionat per primera vegada en el testament de Pere de Cubells l'any 1257 i per últim cop l'any 1495 (González 2005, 31). Aquestes restes ja es van donar a conèixer a finals del segle XIX, junt amb l'existència de materials i estructures més antigues, d'època ibèrica i romana (Saula 1993, 54), i d'aleshores ençà s'han produït intervencions descontrolades i treballs fortuïtes (Saula 1994, 25). Fruit d'això sabem de l'existència de col·leccions privades de materials provinents d'aquest jaciment, a més d'un fons dipositat en l'Institut d'Estudis Ilerdencs. Cal dir, però, que actualment res no és visible o identificable amb les restes constructives d'època medieval o romana referides en aquestes notícies antigues, i tampoc no s'han documentat nivells o materials d'aquestes cronologies en el sector del turó excavat en els darrers anys. Per aquesta

Figura 2. Vista aèria zenital del Turó de la Pleta de Belianes.

raó, per a anomenar el jaciment hem preferit emprar les referències conegudes de la toponímia actual. Les Pletes és el nom que s'utilitza per designar la plana ubicada al nord del tossal i d'aquí el tossal ha rebut el nom de la Pleta, tal vegada indicant l'única elevació que es troba dins de la partida. Aquest és el nom que utilitzarem, independentment d'una futura confirmació, o no, de la correspondència amb l'assentament antic del Castellsalvà de Belianes.

De fet aquest criteri ja el va utilitzar l'equip d'investigadors de la Universitat de Lleida en el marc d'un estudi sobre l'ocupació antiga del territori on se situa la fortalesa protohistòrica de Els Vilars (Arbeca, Garrigues). Això va requerir la prospecció sistemàtica d'una àrea d'un radi de cinc quilòmetres entorn el jaciment, a més de la revisió sobre el terreny dels jaciments recollits en la carta arqueològica de les Garrigues. Aquest estudi recull una quinzena d'assentaments documentats en

aquesta àrea de prospecció, dels quals cinc presenten indicis d'ocupació en el període ibèric ple, entre ells el de La Pleta de Belianes (Alonso *et al.* 1996, 323 i 329). Tot i aquest coneixement previ, al Tossal de la Pleta mai no s'havia dut a terme cap intervenció arqueològica 'oficial' abans de les que descriurem en aquest treball, iniciades l'any 2010. Tanmateix en visitar el jaciment era evident que s'estaven produint excavacions clandestines, amb un seguit de cales visibles a la part central del turó, que deixaven a la vista estructures arqueològiques. Aquestes visites van tenir lloc donat l'interès renovat pel poblament d'època ibèrica en aquesta zona, que neix de la posada en marxa, l'any 2002, d'un projecte de recerca promogut per un equip del Centre d'Estudis Lacetans i el Museu Comarcal de l'Urgell sobre "Economia i evolució del poblament ibèric a les valls dels rius Corb, Ondara i Sió", encara en curs actualment. El projecte arrenca amb l'excavació extensiva del petit nucli fortificat dels Estin-

1.- Els membres del qual són, en una fase inicial, David Asensio, Ramon Cardona, Conxita Ferrer, Jordi Morer, Josep Pou i Oriol Saula.

clells, situat a la localitat de Verdú (Urgell), treballs que ja estan pràcticament enllestits i que han proporcionat una informació valuosa sobre aquests tipus d'assentaments (Asensio *et al.* 2003, 2005, 2009a). És en un moment d'execució avançada de l'excavació arqueològica del nucli dels Estinclells quan arriben informacions sobre les intervencions de furtius en el jaciment de la Pleta de Belianes i donat que el seu estudi s'ajusta clarament als objectius científics de l'esmentat projecte, en el que ja havia estat mencionat com a punt d'interès futur, es decideix engegar una nova línia d'actuacions destinades a la seva excavació extensiva². Els primers resultats d'aquestes intervencions, incloent les dades de les campanyes realitzades de manera continuada entre els anys 2010 i 2015, és el que presentem en aquest treball.

2. DESCRIPCIÓ DE LA SEQÜÈNCIA ESTRATIGRÀFICA I ESTRUCTURES DOCUMENTADES

2.1. FASES ARQUEOLÒGIQUES DE L'OCUPACIÓ ANTIGA

Fase TP0. Fase pre-ibèrica

La fase d'ocupació més antiga del turó de La Pleta s'havia reconegut a través de materials ceràmics recollits en superfície (Alonso *et al.* 1996, 329). Hi ha, a més, una concentració de lloses de grans dimensions que afloren en l'extrem occidental del turó i que ha fet pensar en l'existència d'una necròpolis tumulària de Camps d'Urnes en aquest sector del jaciment³. En qualsevol cas, no ha estat possible precisar la naturalesa d'aquesta ocupació pre-ibèrica donat que les excavacions del Centre d'Estudis Lacetans s'han desenvolupat en altres sectors del jaciment, a la part central del cim del turó. En aquesta zona no s'han localitzat nivells ni estructures però sí alguns materials ceràmics, descontextualitzats, que amb tota probabilitat poden atribuir-se a aquest període. Concretament ens referim a un vaset carenat amb decoració d'acanalats (Fig. 15, 3) i un peu alt d'urna (Fig. 15, 4), ambdós amb la superfície brunyida, a més d'una olla de grans dimensions amb cordó digitat (Fig. 15, 2), tot plegat corresponent a un moment imprecís de bronze final/primera edat del ferro.

A aquests moments pertany amb tota seguretat una darrera peça, també descontextualitzada, un motlle de fosa de cisells tubulars (Gallart/Jussà 2013), que entre

altres coses és interessant perquè remetria a una ocupació no exclusivament funerària i d'una certa entitat.

Fase TP I: Fase Ibèric Ple antic (segles V-IV aC)

Dins de nivells ibèrics del segle III aC o posteriors ha estat possible identificar materials que pertanyen a un horitzó igualment ibèric però força més antics; es tracta de peces importades de les quals coneixem bé la cronologia de producció. És el cas d'un parell d'exemplars de ceràmica àtica de vernís negre: una base de cílix de la variant *Castulo cup*, datada de les darreries del s. V aC (Fig. 15, 6), i un peu d'una escudella de la forma Lamboglia 21 o 22, molt més habituals en el segle IV aC (Fig. 14, 1). També hi ha una vora de morter etrusc del tipus 3 de Bouloumié (Fig. 15, 5), amb una cronologia de producció sempre anterior al tombant del segle V aC; és una troballa sorprenent, ja que es tracta d'una producció excepcional i un tipus de peça gairebé inèdit en jaciments ibèrics del nord-est peninsular fora de l'àrea d'influència grega emporitana (Sanmartí/Asensio/Martín 2006), i encara més en territoris d'interior.

Aquests materials podrien respondre a un fenomen de perduració d'ús i conservació de peces de valor. Tanmateix les peces datades en el segle V aC semblen massa allunyades del moment de construcció del nucli urbà del tossal de la Pleta, fet que podria fer pensar en l'existència d'una ocupació ibèrica prèvia. Un establiment anterior que podria haver estat gairebé esborrat del tot amb les intenses accions d'urbanització de fases posteriors. En aquest sentit cal dir que a la zona excavada hi ha alguna estructura que no encaixa amb el conjunt arquitectònic ben definit de l'horitzó ibèric avançat. Concretament, ens referim a un tram de mur que apareix en l'espai ocupat pel Carrer 1, per davant de la Casa 2, aparentment tallat per aquesta en el moment de la seva construcció i amb una orientació clarament diferent a la de les parets mestres dels edificis de la bateria sud (veure Fig. 4). Podria tractar-se del poc que s'ha salvat d'una hipotètica ocupació preexistent, que podria correspondre a l'horitzó cronològic assenyalat pels materials descrits. Però el mur no conserva estratigrafia associada amb materials significatius a nivell cronològic, de manera que no és possible verificar aquesta hipòtesi. De fet, la mateixa existència d'una fase Pleta I s'ha de mantenir amb totes les reserves, a l'expectativa que la recerca futura la confirmi o desmenteixi.

2.- Aquestes sota la direcció i responsabilitat dels signants d'aquest article.

3.- Volem agrair a en Joan B. López la informació sobre aquesta fase i, de manera més general, els consells i indicacions donades durant aquests anys d'excavació a La Pleta, d'algu sempre disposat a donar suport constant als col·legues i amics.

Fase TPII: Fase Ibèric Ple avançat (segle III aC)

Les sis campanyes d'excavació realitzades a hores d'ara (fins l'any 2015) han consistit d'entrada en l'obertura extensiva d'una àmplia franja ubicada a la zona central del cim del turó (Fig. 3). En paral·lel, a mesura que anaven apareixent estructures i definint-se espais constructius, s'ha iniciat la seva excavació estratigràfica,

conservada correspon indiscutiblement a un horitzó de període ibèric ple avançat. De fet a la gran majoria de sectors excavats s'ha registrat una mateixa seqüència, no gaire complexa i d'escassa potència. Així, arreu apareixen en primera instància uns nivells d'enderroc i amortització dels espais, que gairebé mai presenten traces clares d'incendi o destrucció violenta, però que sovint proporcionen concentracions notables de mate-

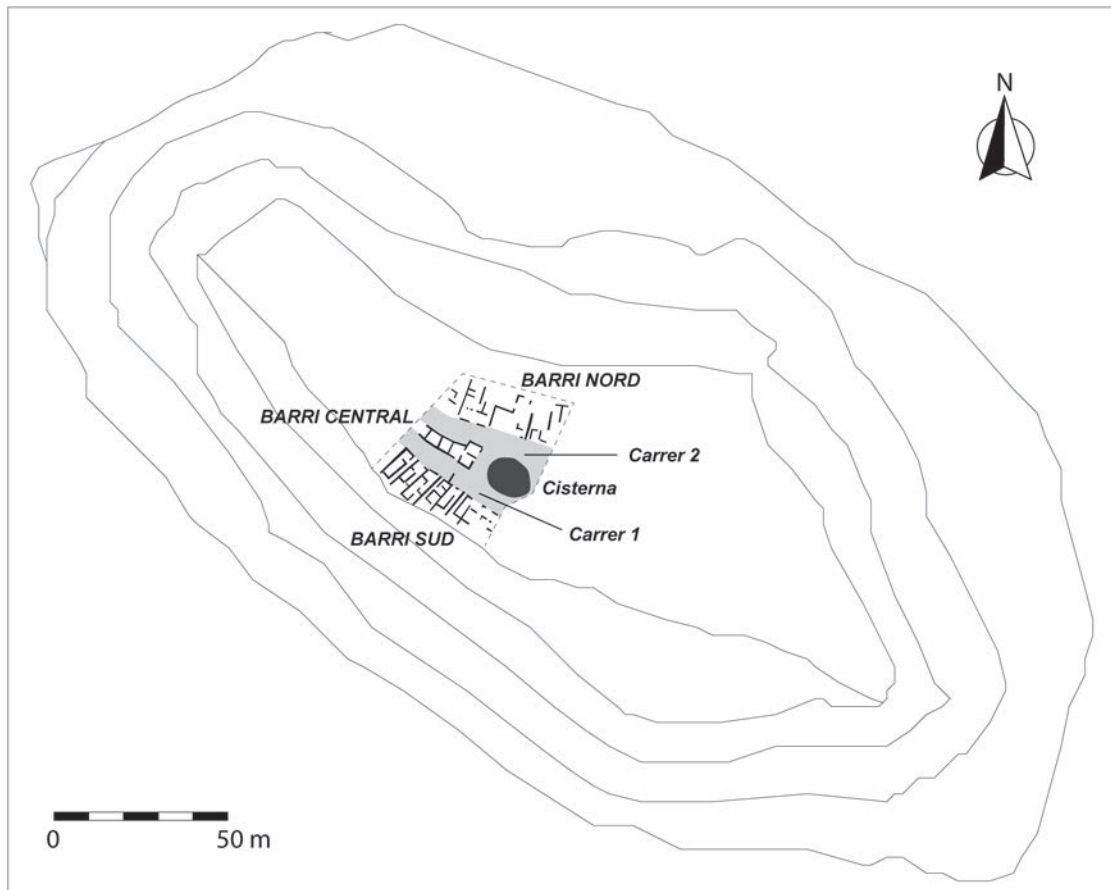

Figura 3. Topogràfic del cim del Turó de la Pleta, amb la planta de les estructures del sector central destapat.

fins arribar a la roca mare en alguns casos. Aquesta excavació de la seqüència estratigràfica s'ha realitzat de manera força sistemàtica en els conjunts arquitectònics que s'han anat identificant en la meitat meridional de la franja oberta, més concretament en els diferents sectors del que hem anomenat 'Barri Sud' i 'Barri Central', i que descriurem amb detall més endavant. En canvi, encara gairebé no s'ha començat a la banda nord de la franja destapada (Carrer 2 i 'Barri Nord'), més enllà d'un sondeig puntual.

El primer que cal destacar és que en aquests sectors on s'ha excavat en vertical tota la seqüència estratigràfica

rials ceràmics conservats *in situ* (cas, per exemple, dels edificis 1, 2, 8 i 11). Es tracta d'uns nivells que, tal com quedarà justificat en l'apartat d'estudi de materials, cal datar en un moment d'entorn 200 aC. Ens trobem així amb un altre cas on els esdeveniments relacionats amb la Segona Guerra Púnica i conflictes derivats (repressió catoniana) generen un episodi d'amortització, puntual o definitiva, d'un nucli de poblament, fet molt freqüent en tot el nord-est peninsular i, en particular, a la zona de l'Urgell (per exemple, el mateix passa en l'assentament pròxim dels Estinclells, on es produeix un abandonament definitiu).

Figura 4. Planta general de la trama urbana del sector central destapat. Hi ha representats la totalitat dels murs apareguts, tot i que poden pertànyer a fases constructives diferents. Per contra els agençaments interns representats, bàsicament les llars de foc, són les que estaven funcionant simultàniament en el moment més recent, l'anomenada Fase Pleta IIb.

Per sota dels nivells generalitzats d'enderroc, el que apareix gairebé sempre és una superposició de dos paviments consecutius. El paviment inferior s'estén directament sobre el terreny natural, tot regularitzant-lo, de manera que correspon al moment fundacional, en el que es basteixen el gruix de les estructures documentades, i per tant assenyalava el moment de la urbanització del nucli ibèric. De fet, el disseny general de l'assentament i dels conjunts arquitectònics construïts en aquest moment inicial no es modificarà substancialment. És cert que hi ha una segona pavimentació, amb la que es produeixen modificacions en la distribució interna dels diferents edificis i en els seus agençaments, fet que pot suposar canvis significatius, per exemple, a nivell funcional. Però es tracta d'una reforma que no altera el disseny inicial, i per aquesta raó es pot afirmar que tècnicament tots els sectors excavats pertanyen a una mateixa fase constructiva, la fase Pleta II. D'aquesta es

poden distingir dues subfases, la de Pleta IIa, on situarem els nivells i estructures vinculades a la primera de les pavimentacions, les 'fundacionals', i la de Pleta IIb, a la que corresponen els paviments superiors i elements associats, per damunt dels quals s'estenen nivells d'enderroc descrits més amunt.

Pel que fa a la precisió cronològica dels dos moments constructius, disposem d'algunes dades prou significatives. D'entrada, en algunes preparacions de llars de foc dels paviments superiors, fetes amb l'habitual estesa de fragments ceràmics, s'han localitzat fragments de Campaniana A i d'àmfores itàliques (informes, però amb tota probabilitat d'exemplars greco-itàlics). En relació a la fase Pleta IIa s'ha de tenir en compte, en primera instància, una dada negativa com és l'absència total d'aquests materials entre els conjunts ceràmics recuperats en els paviments i llars d'aquest moment inicial. Per altra banda, hi ha una única dada positiva, la presència

d'un fragment de fons d'una escudella del Taller de Roses en el paviment inferior de la Casa 8 (Fig. 13, 3). De tot això, quant als sectors fins ara excavats, es desprèn la següent seqüència: una construcció de l'estructura bàsica del nucli urbà en un moment indeterminat de ple segle III aC, dins d'una àmplia forquilla cronològica que seria del 300-225 aC, (Pleta IIa); una reforma generalitzada a nivell d'espais interns, que tindria lloc en el darrer quart del segle III aC (Pleta IIb), i una amortització encara més generalitzada d'aquests sectors, que es dona molt poc temps després de l'esmentada remodelació, dins d'un mateix horitzó cronològic d'entorn el 200 aC. La resta de l'article es centrarà de manera prioritària en la descripció i anàlisi de l'evidència d'aquesta fase ibèrica plena o Pleta II, per altra banda, amb diferència la més completa i millor conservada.

Fase TPIII: Ibèric Tardà (segles II-I aC)

Ha estat possible constatar que, si bé entorn el 200 aC es produeix una amortització de les construccions de l'ibèric ple del 'Barri Sud' i 'Barri Central', això no significa la fi de l'ocupació antiga del nucli. És cert que en aquests sectors del jaciment els nivells d'enderroc d'aquesta cronologia són els més moderns conservats, els que apareixen directament per sota de la capa superficial (on, per cert, abunden els materials ceràmics propis d'un horitzó ibèric tardà o romà republicà, amb àmfores itàliques de la sèrie Dressel 1 i peces de Campaniana B). Però també es constata que després d'aquest sotrac es dona una recuperació o reocupació, potser parcial, del nucli. De vegades aquesta continuïtat consisteix en el manteniment d'estructures antigues, sens dubte construïdes en la fase anterior; aquest és el cas bàsicament de la cisterna i, tal vegada, del Carrer 2. En part, el que també succeeix és una acció de reconstrucció parcial damunt les restes del nucli urbà precedent, que és el que un parell de petites cales confirmen que passa en el que hem anomenat 'Barri Nord'. En aquest sector tot apunta que es basteix un nou conjunt arquitectònic, encara no excavat, però que podria correspondre a un edifici complex de grans dimensions. Les actuacions de reocupació i/o reconstrucció s'haurien realitzat en un moment indeterminat del s. II aC mentre que l'abandonament definitiu del lloc i, per tant, la fi de l'ocupació antiga es pot situar vers el 100/50 aC.

2.2. URBANISME I ESTRUCTURES DE LA FASE PLETA II (SEGLE III AC)

A nivell de la campanya del 2015 s'ha destapat extensivament un espai rectangular de 2.300 metres quadrats, que ocupa tota una franja nord/sud del sector central del cim del turó i que representa poc més del 15% de la superfície total de 14.000 m² (Fig. 3). Aquesta

obertura ha deixat al descobert un important conjunt d'estructures que reflecteixen un urbanisme complex, el gruix de les quals, com dèiem abans, pertanyen a la fase ibèrica plena. En concret, en aquesta zona central de la plataforma s'ha documentat un fragment de trama urbana (Fig. 4) que consta de tres bateries d'edificis (que hem anomenat 'Barri Nord', 'Barri Central' i 'Barri Sud') articulats entorn a una bassa en posició central i vertebrats per dues vies de circulació orientades en direcció est-oest (que hem anomenat 'Carrer 1' i 'Carrer 2').

2.2.1. EL BARRI SUD

Es tracta d'una bateria d'edificis que definia el perímetre meridional del nucli urbà, tot resseguint la vora de la cara sud del cim del turó. Amb tota seguretat aquesta bateria anava adossada a un mur de tanca o muralla, però una intensa erosió del caire de la plataforma n'ha provocat la sistemàtica desaparició, així com la d'una porció, segurament no gaire extensa, de la part posterior dels edificis. En el conjunt arquitectònic actualment excavat creiem possible definir amb claredat set unitats constructives diferents (Fig. 4; Fig. 7), de les quals les dues situades més a l'est només han estat destapades en superfície. Precisament, excepte l'edifici més oriental, encara de límits imprecisos, els altres sis edificis contigus (Edificis 1 a 6) responen a un model molt similar en els aspectes més bàsics (forma i dimensions del solar, parcialment distribució dels espais interns) i sens dubte corresponen tots a unitats domèstiques.

Els habitatges tenen un solar de planta rectangular allargada, d'uns 50 m² de superfície conservada de mitjana, sempre tenint en compte que s'ha perdut una proporció indeterminada (però amb certesa no molt important) de la part posterior (Fig. 7). Tot i que no hi ha dues cases iguals quant a la distribució interna, sembla evident que predomina un patró ben definit, tal vegada un disseny inicial, que en alguns casos es manté gairebé inalterat i en altres s'ha modificat a conseqüència de reformes posteriors. En aquest patró sembla clar que es divideix l'habitatge en dos cossos ben diferenciats. La part davantera està formada per un estret corredor i una ampla estança annexa, tots dos espais d'una llargada considerable, ocupant aproximadament dos terços de la casa. En l'extrem nord del passadís hi ha l'obertura de la porta que dona a l'exterior, al Carrer 1. L'àmbit annex, de dimensions notables, apareix sovint subdividit en diversos recintes i té l'aspecte de ser l'àmbit central o principal de la casa. El cos que formaria la part posterior de l'habitatge, a on condueix el passadís, tot i que sempre apareix conservat de manera molt parcial no sembla presentar una distribució regular. El que no segueix un esquema repetit és la ubicació i tipologia de les llars de foc. L'únic que és constant a gairebé totes les cases és la presència d'almenys una llar de foc en

cadascuna de les ocupacions (és a dir, a les dues pavimentacions successives). A partir d'aquí la variabilitat és notable. Hi ha llars de foc en ubicacions molt diverses, excepció feta del corredor, això quan es troben *in situ*, encaixades en el sol de la planta baixa. En diversos casos s'han localitzat les restes d'una llar caiguda des de pisos superiors, tal com ja s'ha documentat en els habitatges del nucli proper i contemporani dels Estinclells (Asensio *et al.* 2009a).

La Casa 2 (Fig. 5) és un exemple paradigmàtic d'aquest model de casa de la bateria meridional de La Pleta, així com de l'abast de les reformes que s'efectuen en el pas de la fase IIa a la fase IIb. A la casa s'hi accedeix per

una porta, ubicada a l'angle occidental de la façana, que dona pas al Recinte 2D, un corredor llarg i estret (9,20 metres de llarg per 0,90 m. d'amplada) que a mig recorregut presenta una obertura lateral. En la fase més antiga, la IIa, aquesta porta dona a un gran àmbit de planta rectangular que un muret subdivideix en dues estances diferents. Al nord el recinte 2A/2B (4,4 m. de llarg per 2,5 m. d'ample) disposa d'una llar en posició central de petites dimensions. L'estança annexa al sud, el Recinte 2C, té la particularitat d'aparèixer oberta per la cara meridional, sense cap mur de tancament per aquesta banda. Tant el passadís (2D) com aquesta estança oberta (2C) desemboquen en un espai aparent-

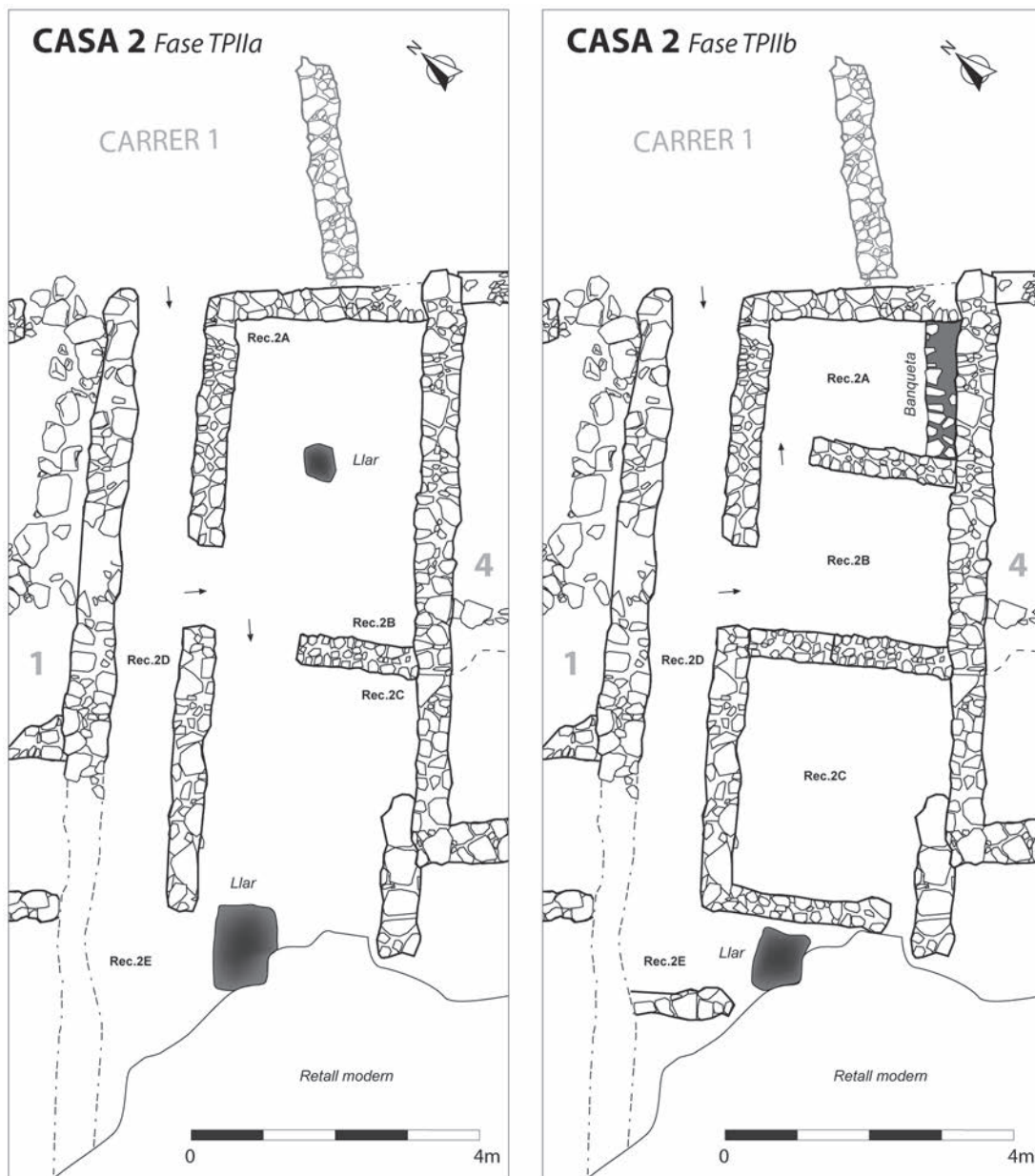

Figura 5. Planta de les dues fases constructives de la Casa 2, en el Barri Sud.

ment gran, el Recinte 2E (escapçat per l'arrasament constant de la part posterior de les cases d'aquest bloc constructiu), ja que amb seguretat abasta l'amplada completa del solar de la casa. Aquest espai posterior conserva una llar rectangular de grans dimensions (1,2 x 0,80) i bona factura (amb una capa de fragments ceràmics com a preparació de material refractari), que se situaria en un punt excèntric, a l'extrem nord de l'àmbit. En una segona fase constructiva, la IIb, es produeix una més gran compartimentació de l'espai rectangular a l'oest del corredor 2D, que en aquests moments apareix

subdividit en tres recintes diferents. La partició en dos de l'inicial recinte nord defineix dos petits àmbits quadrangulars (Recintes 2A i 2B) mentre que l'espai al sud esdevé un recinte tancat (Recinte 2C) amb l'afegit d'un mur al costat sud. Cap dels tres recintes més moderns té llar de foc; una banqueta adossada en el costat est del Recinte 2A és l'únic agençament intern conservat. La part posterior de la casa, el Recinte 2E, en la fase IIb es manté força igual; tan sols apareix un muret que marca el final del corredor 2D i una refacció de la llar excèntrica, que redueix les seves dimensions per tal de poder bastir el nou mur que tanca el recinte 2C.

La Casa 5, la d'excavació més recent, és un altre bon exemple d'aquest mateix model d'habitatge (Fig. 6). La fase antiga o fundacional (IIa) encara no ha estat del tot destapada però a la fase més moderna (IIb) la distribució interna és la que segueix l'esquema recurrent. El passadís estret (Recinte 5C) en aquest cas se situa en el lateral est de la casa i és tant llarg que gairebé sembla recórrer el solar de punta a punta (11 metres de llarg per 1,1 d'ample). A la part inicial del corredor, la que precedeix la porta que dona al Carrer 1, es conserven parts d'un enllosat com a pavimentació. L'espai annex està subdividit en dos recintes diferents que no estan intercomunicats, de manera que el corredor presenta dues portes, per accedir a cadascun d'ells. El més septentrional o Recinte 5A és un àmbit quadrangular de petites dimensions sense agençaments conservats. En canvi en l'àmbit rectangular meridional (Recinte 5B), de grans dimensions, és on es troba la llar de foc d'aquesta fase (força malmesa), ubicada prop de l'angle nord-oest de l'estança, a més d'un forat de pal de grans dimensions en posició central, tal vegada un pilar que sustentaria un hipotètic altell o pis superior que s'estendria per part de l'espai interior d'aquest recinte. La part posterior de la Casa, tal vegada formada per un únic recinte no gaire gran (Recinte 5D), pràcticament ha desaparegut del tot a causa de l'arrasament sistemàtic d'aquest sector dels habitatges del barri meridional.

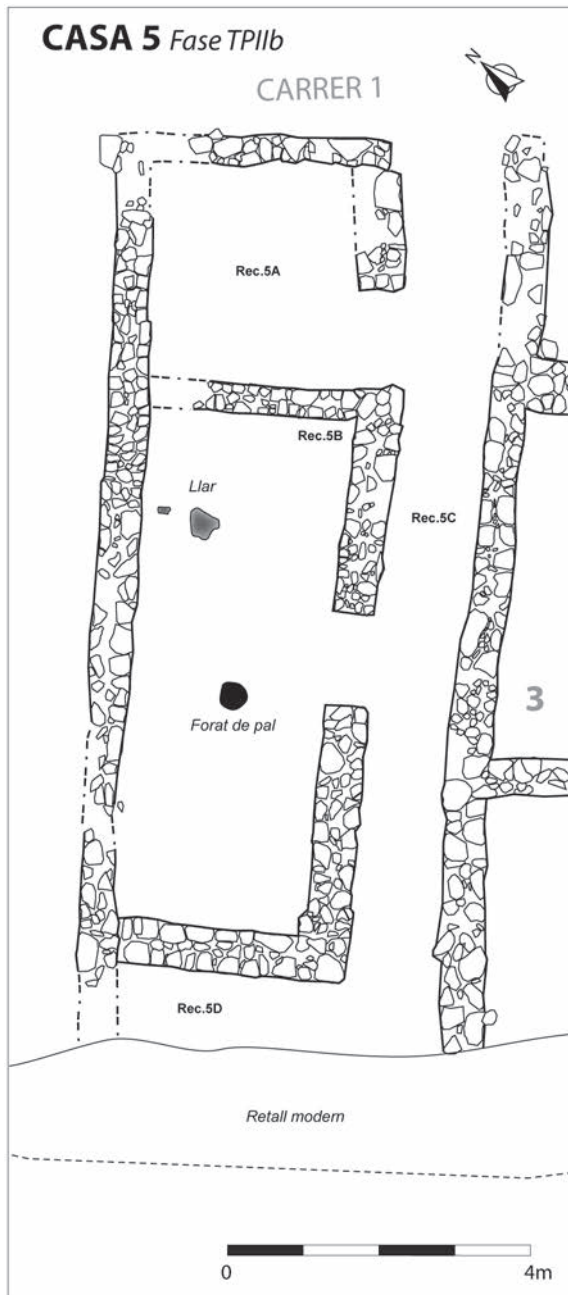

Figura 6. Planta de la fase recent o Pletallb de la Casa 5, en el Barri Sud.

2.2.2. EL BARRI CENTRAL

El Carrer 1, una via de circulació orientada d'est a oest i de 6,5 metres d'amplada de mitjana, separa el barri meridional d'un bloc constructiu delimitat a nord pel Carrer 2, que, per aquesta raó, hem anomenat 'Barri central' (Fig. 8 i Fig. 9). Es tracta d'una bateria molt estreta ja que està formada per una sèrie de recintes quadrangulars adossats que arrenca d'un ample espai obert o plaça que envolta una bassa de grans dimensions. L'inici de la bateria són dos recintes adossats en direcció nord-sud (Recintes 7 i 12), a partir dels quals arrenca una tirallonga de recintes adossats en direcció est-oest, dels que a hores d'ara se n'han destapats quatre (Recintes 8 a 11), molt similars entre ells en planta i

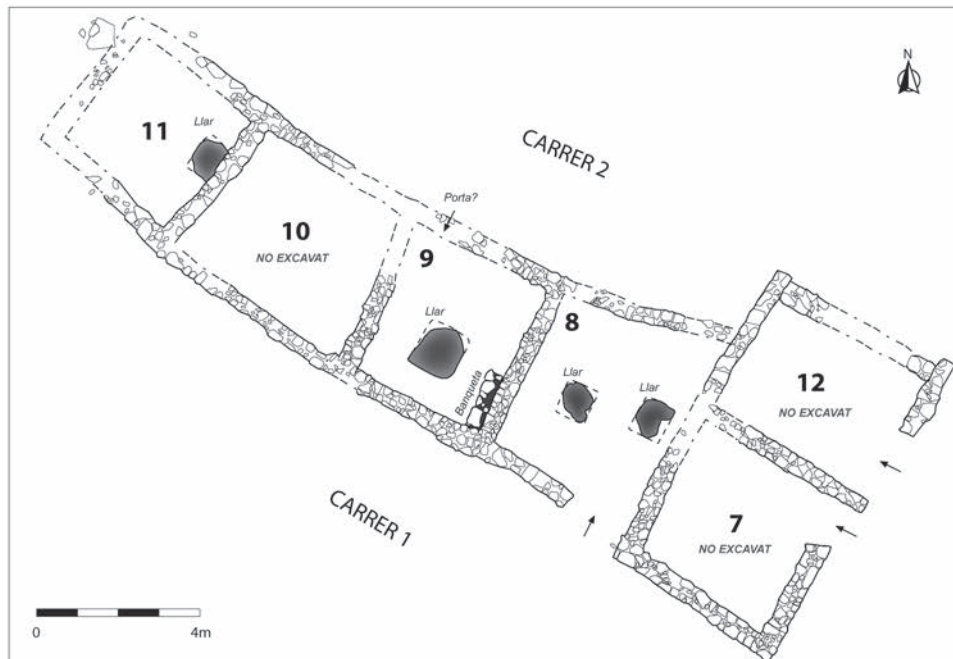

Figura 7. Vista general del Barri Sud, presa des de l'oest.

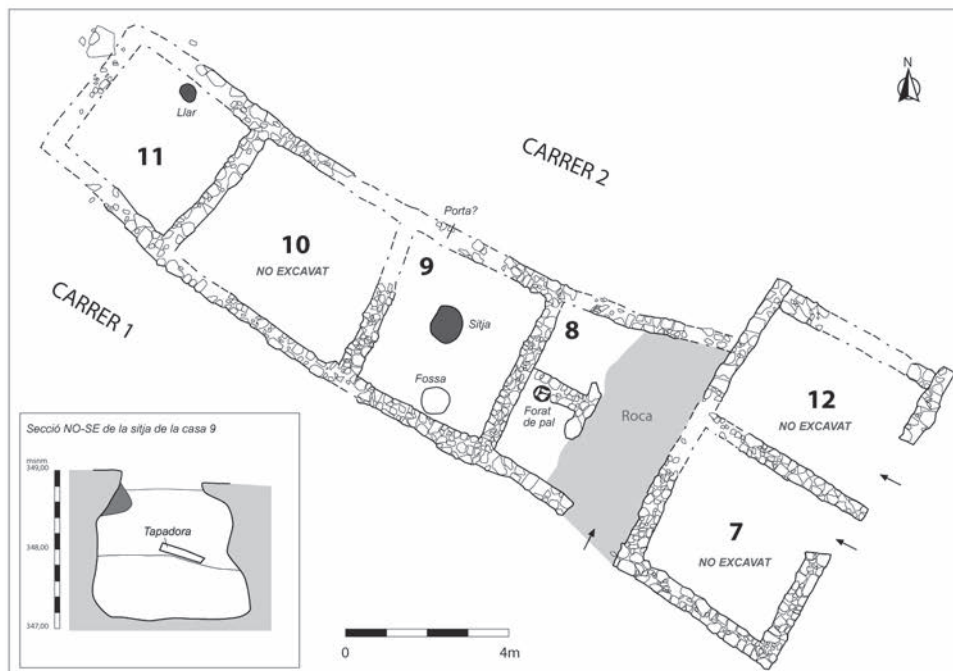
dimensions de solar. Del total de sis recintes destapats tant sols tres han estat completament excavats (Recintes 8, 9 i 11) i tots tres han proporcionat la mateixa seqüència estratigràfica descrita en relació a les cases de la bateria meridional, amb la presència de dues pavimentacions successives per sota d'un estrat d'enderroc datat d'entorn el 200 aC.

El que resulta incert en aquest barri és la identificació/definició de les diferents unitats domèstiques, fins i tot el fet mateix que tots els recintes ho fossin. Una primera dada a tenir en compte és que en cap cas hi ha portes que comuniquin entre ells els recintes d'aquesta bateria; totes les portes ben conservades donen a algun dels carrers o a la plaça de la bassa (fig. 8). En els recintes on les portes no són evidents, donada la conservació dolenta o fragmentària dels murs, cas dels àmbits 9, 10 i 11, tot apunta que igualment la única porta que hauria pogut existir és la que donava a l'exterior (amb l'excepció d'una porta interior que seria possible en la paret que separa els recintes 9 i 10). Una altra dada clau és la de la presència o no de llars de foc, aspecte en el que hi ha clares diferències en els dos moments constructius. A la fase antiga (Pleta IIa) tant sols presenta llar de foc el Recinte 11, és a dir, un dels tres àmbits excavats.

En el recinte 9, funcionant amb el paviment més antic hi ha una sitja ubicada en el centre de l'àmbit (Fig. 8) i una fosseta de funció indeterminada en un lateral. En el cas del Recinte 8 hi ha un muret amb un forat de pal encaixat que fa la sensació de suport d'un altell que ocuparia la meitat occidental del recinte. Amb tot això sembla que en aquest moment inicial predomina la funció d'emmagatzematge com a destí principal d'aquest bloc constructiu, per damunt del caràcter residencial. Aquesta percepció es modifica sensiblement amb la remodelació que defineix la fase Pleta IIb, ja que a tots els paviments més recents trobem com a mínim una llar de foc, dues en el cas del Recinte 8. Això podria fer pensar que cadascun dels recintes podria identificar-se com una unitat domèstica diferent. Tanmateix les dimensions dels recintes, amb una superfície hàbil molt reduïda (amb una mitjana d'uns 15m² de solar), encara més exigua si restem l'espai ocupat per la llar o llars de foc, permet dubtar que cadascun dels recintes correspongui a l'espai residencial d'un nucli familiar. Un dubte similar s'ha plantejat en un dels sectors, de característiques molt similars, del nucli proper i contemporani dels Estinclells (Asensio *et al.* 2009a, 129). En definitiva a totes dues fases resta incerta la interpretació de la na-

A

B

Figura 8. Planta de les dues fases constructives dels diferents espais del Barri Central. Detall de la secció de la siija del moment antic del Recinte 9.

turalera precisa d'aquesta bateria d'edificis: és dubtós que es tracti de la convencional bateria de cases adossades (sense que això sigui categòricament descartable en la fase IIb) i per contra seria possible una lectura

alternativa com a espais d'ús comunitari, tal vegada destinats a activitats de processat/consum d'aliments, artesanals o d'emmagatzematge, això darrer de manera molt més plausible pel que respecta a la fase IIa.

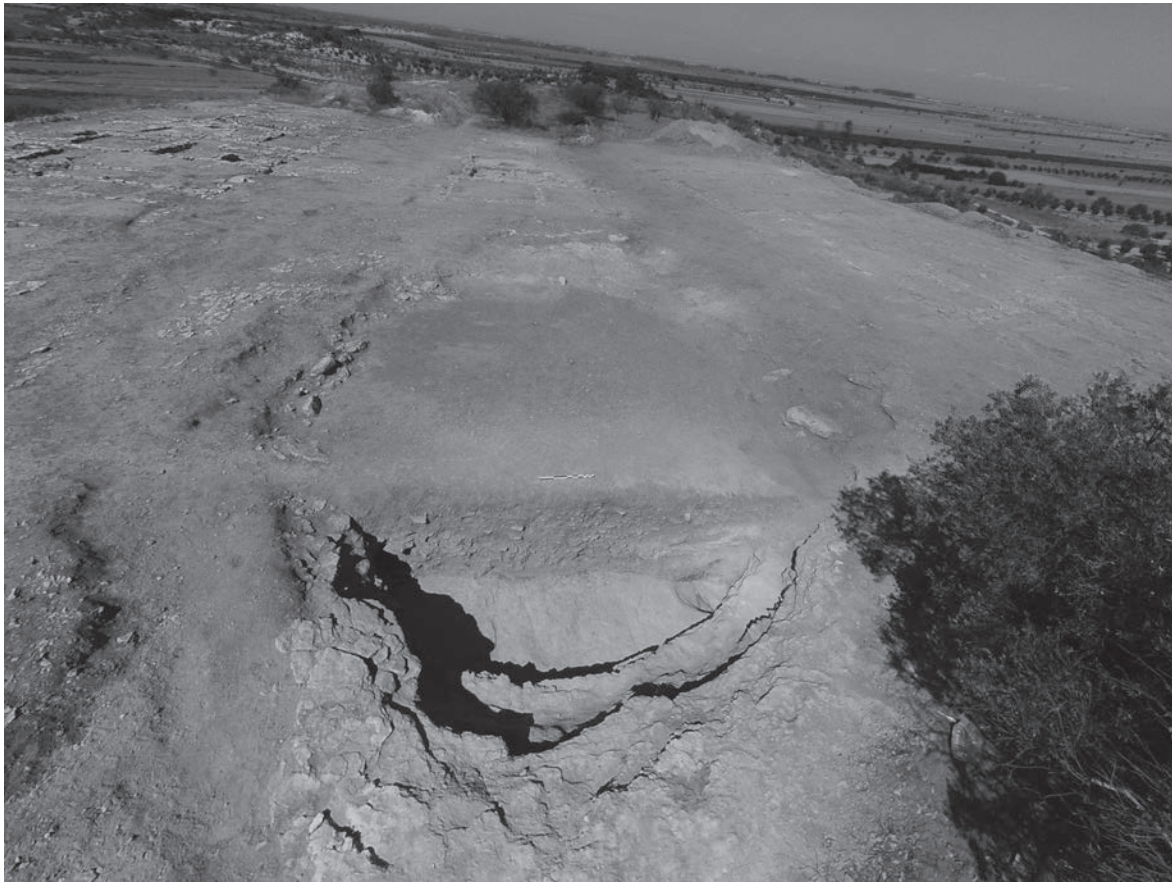

Figura 9. Vista general del Barri Central i del Carrer 1, presa des del nord.

2.2.3. ELS CARRERS, ESPAIS OBERTS (BASSA) I EL BARRI NORD

Les dues vies de circulació paral·leles que recorren el cim del turó de la Pleta en direcció est-oest (Carrer 1 i Carrer 2) són sens dubte un element clau en l'estructura urbana del nucli (Fig. 4 i Fig. 9). Es tracta de dos carrers molt amples (entre 6 i 7 metres segons els trams) que, tot i que no s'han excavat extensivament, no han proporcionat estructures associades (paviments enllosats, voreres, canalitzacions, etc.). De fet, el que s'ha documentat en petits sectors intervinguts del carrer 1 sembla correspondre a nivells de regularització del terreny natural (i de cobriment de construccions anteriors, cas del mur amb paviments associats ubicat al davant de la Casa 2), que per altra banda aflora en diversos punts dels trams destapats. Això podria fer pensar que tal vegada els nivells de circulació del carrer no es conserven i estaven a una cota sensiblement superior a la cota dels paviments de les cases, fet força habitual en molts poblats ibèrics.

A l'extrem est de la franja oberta ha aparegut una bassa de grans dimensions que sens dubte fou un altre dels components destacats del nucli (Fig. 4 i Fig. 10). D'entrada ho posa de manifest el fet que es busca una ubicació central per a la bassa i a partir d'aquí el disseny de l'estructura urbana s'hi adapta clarament. Això permet defensar que es tracta d'una estructura que es construeix en la fase fundacional, tot i que els nivells d'amortització corresponguin als s. II-I aC, és a dir, a la fase més recent de l'ocupació antiga de la Pleta (Fase Pleta III). Per altra banda es tracta d'un dipòsit retallat al sòl geològic de dimensions molt notables; concretament de 19 metres de llargada per 15 metres d'amplada i en un sondeig efectuat s'ha arribat a un fons pla situat a 2,6 metres de fondària (Fig. 10). Una lleugera inclinació documentada als carrers 1 i 2 vers la bassa sembla constatar la funció principal de recollida d'aigües pluvials. En definitiva és un exemple més que se suma a d'altres assentaments de la zona il·lergeta o, en menor mesura, de la Catalunya interior, que tenen en comú la presència d'un gran dipòsit

195

Figura 10. Vista general de la cisterna, amb el sondeig realitzat en primer terme, presa des de l'est.

d'aigua obert⁴ en posició central (casos ben coneguts de Els Vilars, Gebut, Estinclells, Castellvell d'Olius...). Finalment, la documentació del barri Nord és, a dia d'avui, molt escadussera ja que la major part d'aquesta zona es troba encara en fase de delimitació (Fig. 4 i Fig. 11). En qualsevol cas cal assenyalar que en planta s'observa un bloc constructiu que segueix la disposició i orientació de la resta de barris. És ben cert, però, que en aquest sector, a diferència del que s'ha vist a la resta de zones excavades, els nivells d'enderroc (tal com ha estat possible comprovar en un parell de petits sondeigs) pertanyen a la fase ibèrica tardana o Pleta III. Igualment, a nivell arquitectònic, seguint un patró també diferenciat, en comptes de la bateria d'habitatges adossats, el que s'intueix ocupant bona part de l'extensió destapada és un únic edifici de grans dimensions i complexitat, molt superior al que presenten les unitats domèstiques més grans de la fase ibèrica plena o Pleta II. En qualsevol cas,

també sembla evident que els murs de façana d'aquest edifici segueixen l'orientació del Carrer 2 i les portes identificables donen a aquesta via de circulació. De fet, en aquest Carrer 2 el primers nivells per sota del superficial també es daten dels segles II-I aC. Amb totes aquestes dades, hi ha dues lectures possibles respecte de la continuïtat del nucli en la fase ibèrica tardana o Pleta III, amb posterioritat a l'episodi d'amortització generalitzada d'entorn el 200 aC que s'ha documentat en els barris Sud i Central. Una primera opció és que consisteixi en una reconstrucció parcial, que afectaria només a la banda nord del turó, a més del manteniment en funcionament de la bassa. O bé es pot tractar d'una reocupació molt més àmplia i sistemàtica de l'assentament, mantenint globalment l'estructura urbana originària, però amb la circumstància que els arrasaments moderns haurien fet desaparèixer els nivells i estructures tardanes de la banda meridional del cim del turó.

4.- A diferenciar dels dipòsits tancats tipus cisterna, com els exemples paradigmàtics del Puig de Sant Andreu d'Ullastret.

Figura 11. Vista general del Barri Nord, presa des de l'oest.

3. LA CULTURA MATERIAL MOBLE: ELS CONJUNTS CERÀMICS

La presentació d'una selecció de materials recuperats en els sectors excavats se centrarà en el mobiliari ceràmic, sempre l'element més abundant. Els materials més antics, un seguit de peces de ceràmica a mà que creiem es poden atribuir amb certesa a un horitzó de bronze final/primer edat del ferro, provenen de nivells superficials (Fig. 15, 2 a 4). Tot seguit vindrien unes poques peces d'importació amb una cronologia de producció que se situa al s. V aC (Fig. 15, 5 i 6), i que tal vegada assenyalen una ocupació ibèrica incerta des d'aquest període. A continuació arribem al moment en què es produeix l'acció d'urbanització del turó de la Pleta, a la que corresponen el gruix de les estructures documentades i descrites en l'apartat anterior. Els nivells associats a la construcció del nucli urbà són exclusivament els estrats dels paviments més antics (fase Pleta IIa) dels recintes excavats. Es tracta sempre de nivells d'escassa potència, de regularització del sòl natural, que sistemàticament han proporcionat una quantitat molt reduïda de materials. Tan sols hem rescatat el fons

d'un vas del Taller de Roses (Fig. 13, 3) aparegut en el paviment inferior del recinte 8, el que ens permet proposar una datació de ple segle III aC per al moment de construcció del nucli millor conservat.

Els conjunts ceràmics de major entitat disponibles corresponen a un horitzó d'entorn el 200 aC (fase Pleta IIb), moment en el que es produeix una pavimentació sistemàtica dels espais domèstics (d'un d'aquests nous sòls prové el material representat de la casa 11, el de la Fig. 14 i Fig. 15, 1) i poc després un episodi d'amortització generalitzada dels mateixos. D'aquests nivells d'enderroc hem representat els conjunts de les cases 1 i 2 del Barri Sud (Fig. 12) i els de les cases 8 i 9 del Barri central (Fig. 13, amb l'excepció de l'esmentada peça n. 3). D'aquest període, a l'alçada de la campanya de l'any 2013, disposem d'una mostra prou consistent, amb un total de 3971 fragments ceràmics i un mínim de 172 individus ponderats. En aquest lot hi ha una proporció del 3,3% de fragments ceràmics importats (132 de 3971) per una del 8,7% en relació als individus ponderats (15 de 172). Amb tota seguretat, aquesta diferència entre els índexs per fragments i individus s'explica per una menor incidència dels envasos amfòrics, que produeixen un

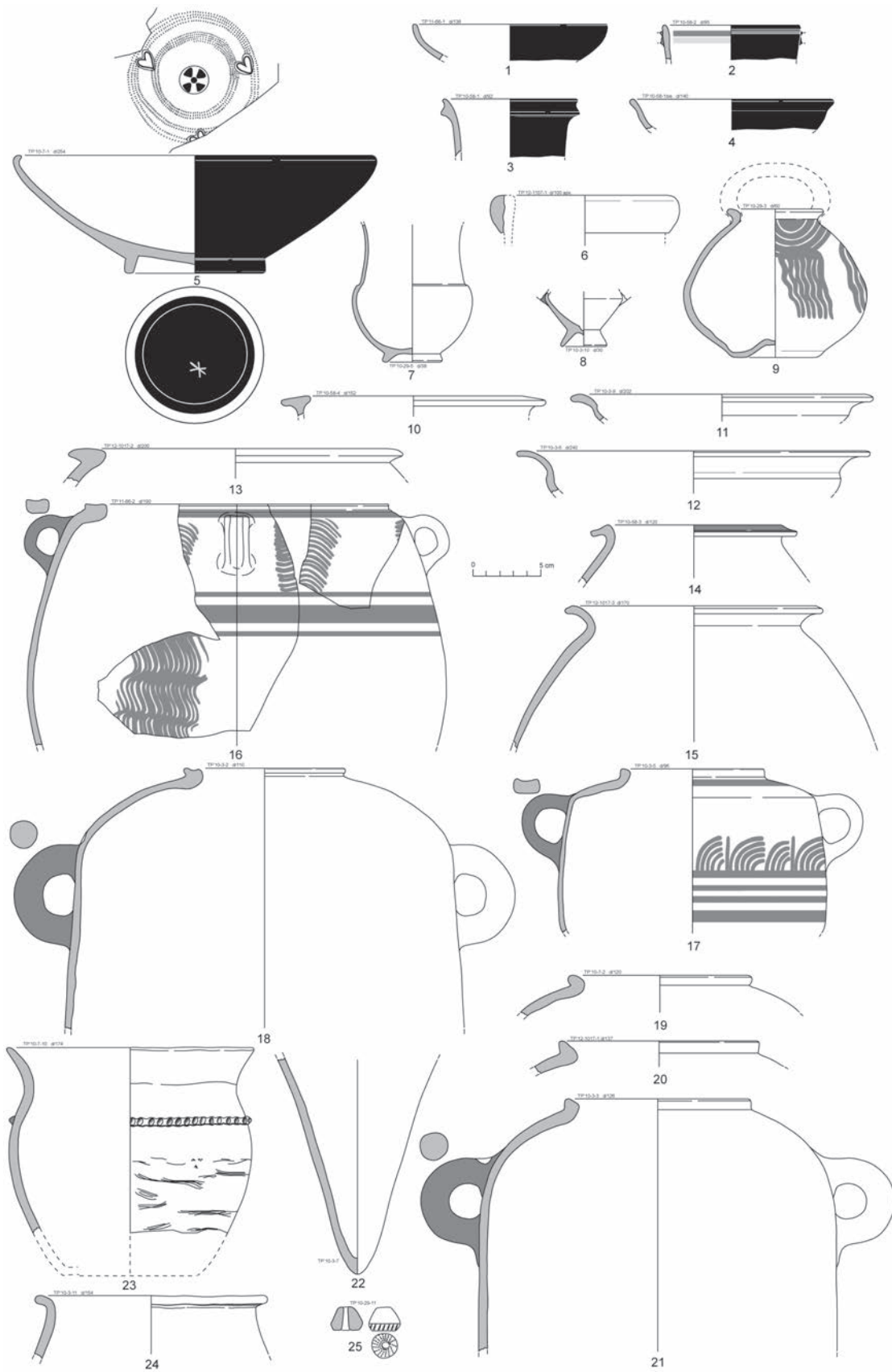

Figura 12. Materials ceràmics de la fase Pleta 2b de les Cases 1 i 2, del Barri Sud.

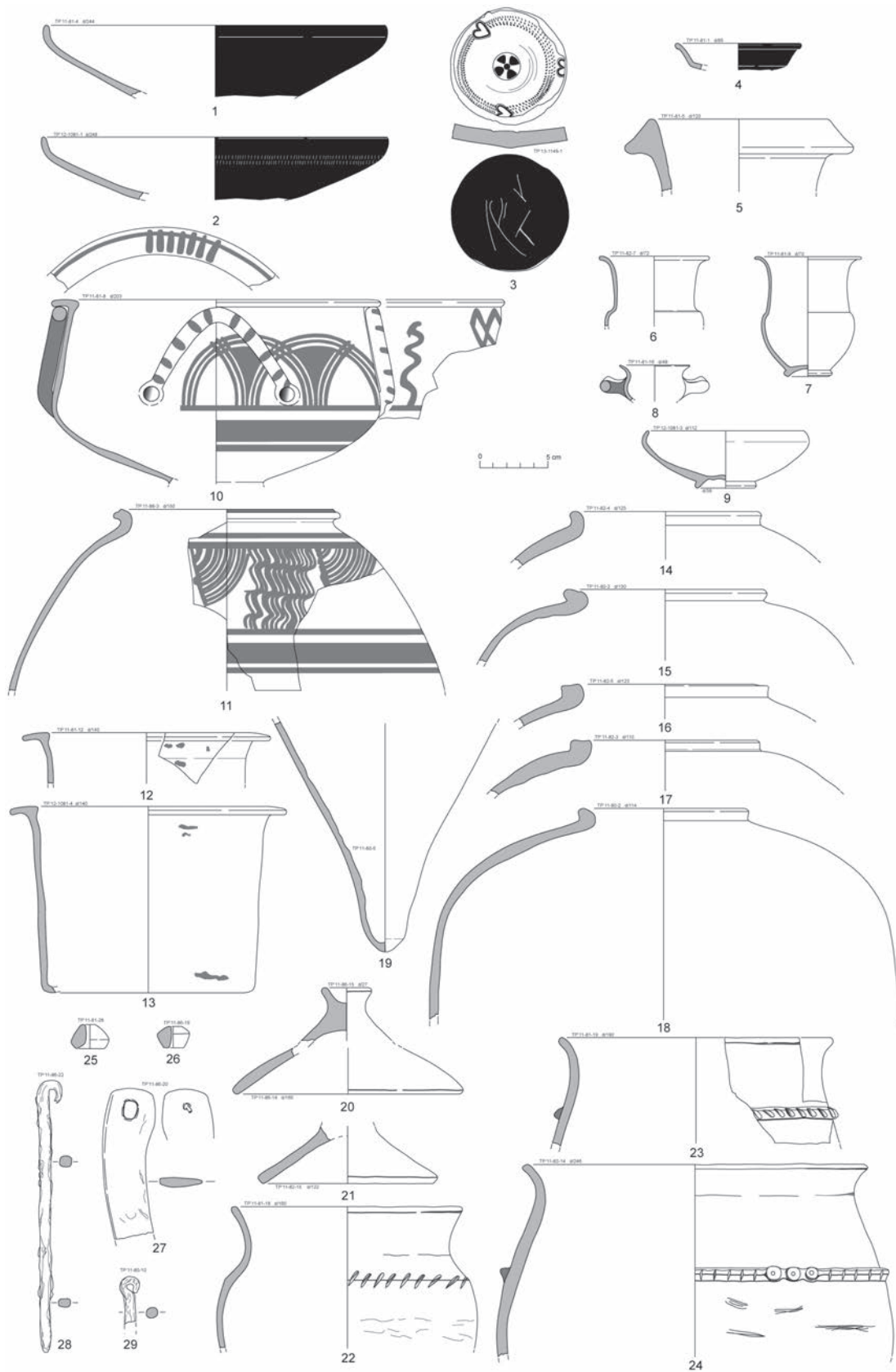

Figura 13. Materials ceràmics de la fase Pleta 2b dels àmbits 8 i 9 del Barri Central (excepte la peça 3, que correspon a la fase Pleta2a).

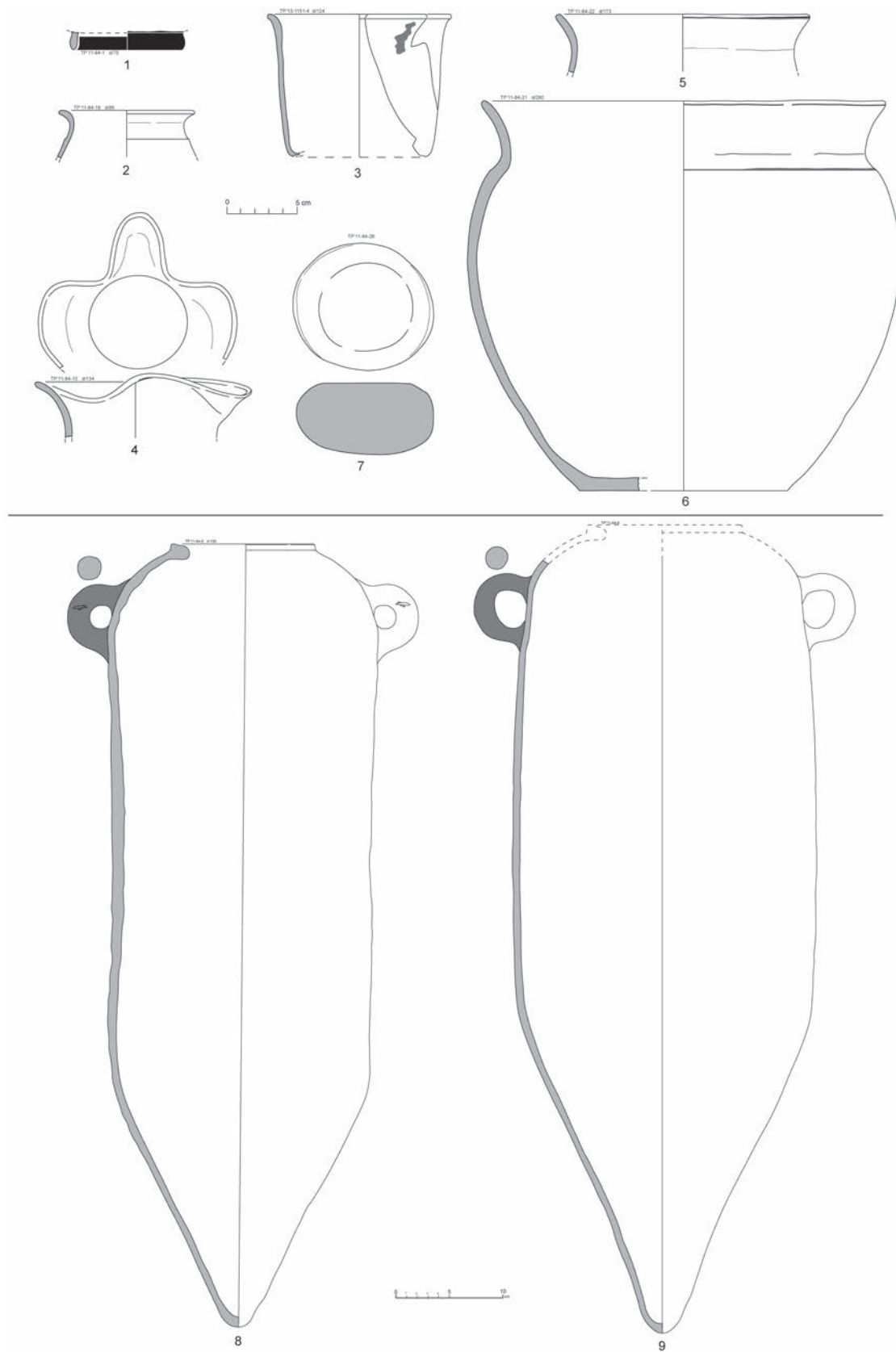
nombre molt més elevat de fragments que no els petits vasos de vaixel·la. De fet en tot el conjunt d'aquesta fase Pleta IIb només s'hi compten tres individus d'àmfores d'importació (el 20% del total d'individus d'importació): un d'àmfora púnica centremediterrània (ponderat, identificat només a través de 2 fragments informes), un altre d'àmfora púnica ebusitana, representada per una vora del tipus T.8.1.3.1 de J.Ramon (Fig. 12, 6) i un darrer d'àmfora greco-itàlica, amb una vora del tipus Lyding-Will B/C (Fig. 13, 5). D'aquesta darrera producció en els nivells superficials s'ha recuperat un segon exemplar, aquest més aviat de la variant tipològica Lyding-Will C/D (Fig. 15, 8). De fet, en el comptatge per fragments es dona un clar predomini dels materials itàlics, amb un 72% del total de fragments d'àmfora importada, per un 25,6% dels fragments púnics ebusitans i el restant 2,4% de púnics centremediterranis.

Pel que fa a la vaixel·la fina, que representa el 73 % dels individus d'importació (11 de 15), el gruix del material es reparteix entre dues produccions, el Taller de Roses i la Campaniana A de la fàcies antiga. De fet tant sols no hi pertany una base d'escudella de ceràmica àtica de vernís negre, de la forma Lamboglia 22 (Fig. 14, 1), amb una cronologia de producció centrada en el s. IV aC, tal vegada una peça residual. El taller de Roses està representat per quatre individus, dels que destaca un perfil complet d'una escudella de la forma Lamboglia 26 (Fig. 12, 5), de la variant de les anomenades 3+1 (Cura/Principal 1994), amb decoració de tres palmetes radials en forma de cor sobre estries a rodeta i roseta central. Aquesta peça mereix un esment especial ja que la palmeta en forma de cor és ben excepcional; tant, que és rara a la mateixa *Rhode*, on s'ha documentat únicament en peces fragmentàries que mai han permès veure la decoració completa, més enllà de constatar que apareix sempre damunt d'una franja d'estries a rodeta (Puig/Martín 2006, 424-426). Concretament la palmeta en forma de cor apareix associada a una roseta central de quatre pètals, una composició que no hem trobat en cap recull de peces d'aquesta producció (veure, per exemple, Principal 1998), mentre que a la Pleta n'hi ha dues d'ídntiques, ja que és exactament la mateixa que presenta el fragment de base aparegut en el paviment antic del recinte 8 (Fig. 13, 3). La resta de vasos del Taller de Roses són dos bols de la forma Lamboglia 28 (Fig. 12, 4 i Fig. 13, 4) i un càntar de la forma Lamboglia 40 (Fig. 12, 3). Per la seva banda la Campaniana A, més abundosa (amb el 55 % dels individus de vaixel·la fina importada), presenta tres bols de la forma Lamboglia 27ab (Fig. 12, 1), dues escudelles de Lamboglia 27B (Fig. 13, 1 i 2) i una copa amb nanses de la forma Morel 68 (Fig. 12, 2), un repertori característic de l'anomenada fàcies antiga. Dels nivells superficials prové un exemplar de plat de la forma Lamboglia 36 (Fig. 15, 7) que podria pertànyer a aquest moment tot i

que són més habituals en contextos posteriors, dins de la fàcies clàssica. Finalment, la única peça de ceràmica comuna importada apareguda dins contextos de la fase Pleta IIb és un morter itàlic del tipus 8d del Dicocer (Fig. 15, 10), recuperat en els nivells d'amortització de la sitja de la Casa 9. Hi ha alguna altra peça de cuina itàlica en els nivells superficials, com ara un exemplar de cassola de la forma 14 de Vegas (Fig. 15, 9), de les que també s'ha de tenir en compte que són molt més freqüents en horitzons republicans o de l'ibèric tardà.

En relació a les ceràmiques de producció local de la fase Pleta IIb el primer que cal destacar és la important presència d'àmfores ibèriques, teòricament envasos concebuts pel transport marítim. De fet, els 29 individus ben contextualitzats d'aquesta categoria representen el 18,5% del total d'individus de ceràmica de producció local (29 de 157) i el 25,4% del total d'individus de ceràmica ibèrica a torn (29 de 114). D'un abocament que amortitza el paviment antic de la Casa 11, i sobre el qual es crea el paviment recent, s'han recuperat dos exemplars força complets (Fig. 14, 8 i 9) que remetent al tipus 2B (Sanmartí/Bruguera/Miñarro 2004). Es tracta d'una variant tipològica molt abundosa a la costa central catalana, en els territoris laietans i cossetans, però sembla que també es la forma clarament predominant en aquest sector urgellenc del territori ilergeta, tal com es constata igualment en els nuclis propers dels Estinclells i del Molí de l'Espígol. Els molts exemplars fragmentaris disponibles de vora o part superior del cos no són prou explícits quant a l'atribució tipològica (Fig. 12, 18 a 21; Fig. 13, 14 a 18; Fig. 15, 1), tot i que els millors conservats semblen respondre al mateix model (Fig. 12, 18 i 21; Fig. 13, 18; Fig. 15, 1). Una particularitat freqüent entre aquestes vores d'àmfores ibèriques de la Pleta és la de presentar un solc a la part superior del llavi (Fig. 12, 18; Fig. 13, 15 a 17; Fig. 14, 8; Fig. 15, 1). Els pivots, que són molt més significatius des del punt de vista tipològic, corresponen tots a l'esquema formal del tipus 2B (Fig. 12, 22; Fig. 13, 19). Finalment destacar un exemplar de vora amb llavi solcat que presenta una quinzena d'incisions *post-coctionem*, a mode d'osques o marques numerals (Fig. 15, 1).

Un 24,2% del total d'individus de ceràmiques de producció local són peces de magatzem o reserva domèstica (38 de 157), gairebé totes elles de la categoria de les ceràmiques ibèriques oxidades a torn. El tipus de les tenalles/olles carenades de vora reentrant és el més freqüent entre les peces de magatzem, presentant força varietat en aspectes com la morfologia dels llavis o les dimensions de la peça (Fig. 12; 13, 16 i 17). L'altre tipus més habitual és el de les olles globulars amb vora exvasada i llavi de 'coll de cigne' (Fig. 12, 14 i 15; Fig. 13, 11), entre les quals també pot donar-se una forta oscil·lació quant a les dimensions de la peça. El grup de la reserva domèstica estaria representat per dos tipus

200

Figura 14. Materials ceràmics de la fase Pleta 2b de l'àmbit 11 del Barri Central.

ben diferents: les gerres de nansa de cistella (Fig. 12, 9) i, més abundosos, els càtals (Fig. 12, 10; Fig. 13, 12 i 13), a banda d'un exemplar d'olla calatoïde carenada amb peu (Fig. 13, 10), sens dubte una peça singular en aquest conjunt.

Les peces de vaixel·la de taula representen el 28,7% del total d'individus de ceràmiques de producció local (45 de 157), per poc el grup funcional majoritari. En aquest grup es constata una major varietat de tipus, a banda d'incorporar pràcticament totes les peces a torn de cocció reduïda (Fig. 12, 11; Fig. 13, 9; Fig. 14, 2). Els tipus ben definits, amb una repartició força equilibrada, són els de les gerres de boca lobulada (Fig. 14, 4), les gerretes (Fig. 14, 2) o vasets carenats (Fig. 12, 7; Fig. 13, 6 i 7), els vasets calatoïdes (Fig. 14, 3), els bols de vora reentrant (Fig. 13, 9) i els plats exvasats carenats (Fig. 12, 11 i 12). El repertori de les ceràmiques a torn es completa amb dos vasets miniatura o de fireta, tots dos de cocció reduïda (Fig. 12, 8; Fig. 13, 8), no atribuïbles a cap dels grups anteriors. Les ceràmiques a mà, formades sistemàticament per olles de perfil en 'essa' (Fig. 12, 23 i 24; Fig. 13, 22 a 24; Fig. 14, 5 i 6) i les corresponents tapadores (Fig. 13, 20 i 21), formen el quart i darrer dels grups funcionals considerats, el de les peces de cuina, que representen el 26,1% del total d'individus de ceràmiques de producció local (41 de 157). Poden ser llises (Fig. 14, 6) però és molt més freqüent la presència d'alguna mena de decoració, de cordó amb digitacions (Fig. 12, 23) o incisions (Fig. 13, 23 i 24) la més habitual, o també amb franja d'incisions a la carena (Fig. 13, 22).

Altres elements de cultura material presents en aquests mateixos contextos de la fase Pleta IIb són les fusaioles (Fig. 12, 25; Fig. 13, 25 i 26), de les quals destaca el fet que n'ha aparegut només un exemplar complet a cadascun dels enderrocs de les cases representades en aquest treball (cases 1, 2, 8 i 9). A l'enderroc de la casa 9 s'ha recuperat un petit lot d'objectes de ferro, dels que destaca el mànec d'un ganivet o d'un estri agrícola (Fig. 13, 27) i dos exemplars de claus de grans dimensions amb un ganxo petit a l'extrem que semblen possibles piquetes (Fig. 13, 28 i 29). En darrer terme també hi ha unes poques peces d'indústria lítica, dels que la majoria semblen peces de polir o esmolar (Fig. 14, 7).

Per acabar, els conjunts de l'horitzó més tardà, de la fase Pleta III, són encara escassos, bàsicament provinents dels estrats de reompliment de la cisterna, que ha proporcionat alguna peça ibèrica de tipus inequí-

vocament tardà, com una gerra carenada tipus *olpe* (Fig. 15, 15). De fet el gruix d'importacions d'aquesta cronologia provenen dels nivells superficials; amb tota certesa aquest és el cas d'una vora d'àmfora itàlica del tipus Dressel 1A (Fig. 15, 14) i un seguit de peces de Campaniana B, concretament sengles bases d'un bol de la forma Lamboglia 1 (Fig. 15, 11) i d'una *pyxis* o Lamboglia 3 (Fig. 15, 12) i una vora d'un plat de la forma Lamboglia 5/7 (Fig. 15, 13). Com ja s'ha dit, a aquesta fase també podrien correspondre el plat de Campaniana A de la forma Lamboglia 36 (Fig. 15, 7) i un exemplar de cassola itàlica del tipus Vegas 14 (Fig. 15, 9).

4. CONSIDERACIONS FINALS

Si es confirmés que els 14.000 m² del cim del Turó de la Pleta estan urbanitzats durant el s. III aC⁵, tal com s'ha documentat en l'obertura del sector central, ens trobaríem davant d'un dels nuclis de poblament concentrat més extensos de tota la Catalunya interior. Es tracta, a més, d'un assentament amb una estructura urbana densa i complexa que inclou almenys tres bateries constructives, dos amples carrers i una plaça que encercla una bassa de grans dimensions. Un altre element a destacar és l'existència de diverses unitats domèstiques que se situarien dins de la categoria dels habitatges complexos (Belarte 2013, 78). La suma d'aquests factors permet atribuir al nucli de La Pleta un rol destacat en l'articulació sociopolítica regional, i més en el context de les poblacions ibèriques d'interior. En efecte, atenent el criteri de la superfície dels assentaments en el territori ilerget no hi ha evidència arqueològica de l'existència de nuclis de poblament d'una entitat superior al de la Pleta. El Molí d'Espígol a Tornabous (Urgell) fa tot just una hectàrea muralles endins (Cura 2006; Principal/Camañes/Monrós 2010), tot i disposar d'un possible barri periurbà de naturalesa, densitat i extensió encara difícils d'avaluar (Principal/Asensio/Sala 2012). A l'àrea lacetana els assentaments coneguts més rellevants a nivell de dimensions i estructura són el del Castellvell (Olius) al Solsonès, amb uns 8000 m² de superfície (Asensio *et al.* 2001, 2012) i el del Cogulló (Sallent) al Bages, de tan sols 6000m² (Cura/Ferran 1969; Sánchez 1987) però amb un potent i elaborat dispositiu defensiu (Asensio/Sánchez 2014).

Aquestes consideracions són cabdals pel que fa a l'anàlisi de l'estructura social i política d'aquests ter-

5.- La campanya realitzada a la tardor del 2016, posterior a la redacció d'aquest treball, ha permès documentar la presència d'edificis en l'extrem est del turó, sens dubte l'extrem oriental de la bateria constructiva anomenada Barri Sud, però amb una distància de poc més de 100 metres entre unes construccions i les altres. Aquestes noves dades donen consistència a la hipòtesi que tot el cim del turó estava urbanitzat, almenys durant la fase Pleta II.

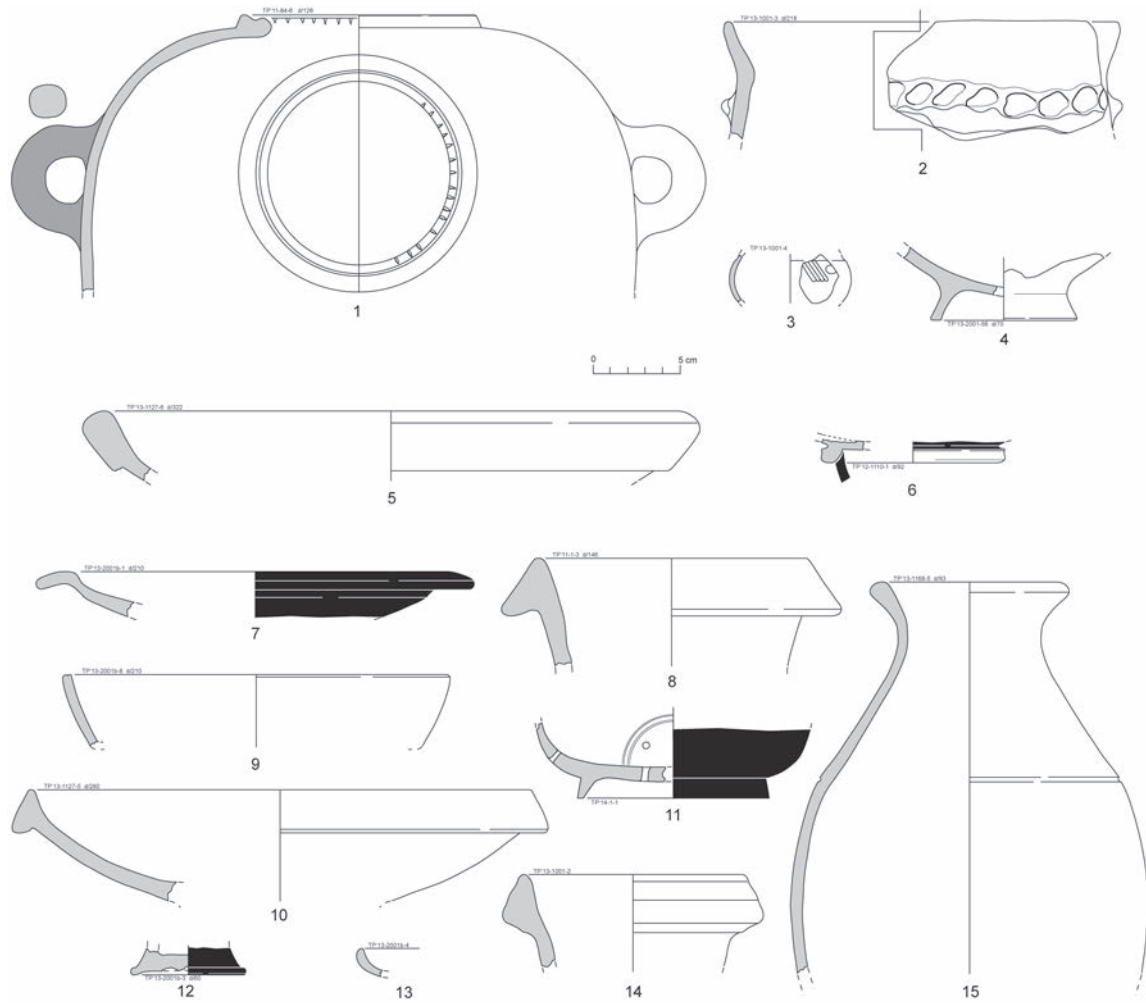

Figura 15. Materials ceràmics de la fase Pleta 2b de l'àmbit 11 (1), dels nivells superficials (2-4 i 7-14), dels nivells d'amortització de la cisterna de la fase Pleta III (15) i ceràmiques amb cronologia de producció antiga de contextos diversos (5 i 6).

ritoris. Sobre aquesta qüestió s'han realitzat lectures ben diferents. Alguns investigadors defensen que les poblacions ilergetes i lacetanes haurien desenvolupat entitats polítiques centralitzades, de caràcter estatal, d'un abast territorial coincident amb l'abast geogràfic del territori ènic (Junyent/Pérez 2003; Junyent 2015). D'altres mantenen que la gènesi, des de principis del període ibèric ple, d'aquesta mena de grans territoris políticament centralitzats tan sols s'ha verificat en el cas d'indiketes, laietans i cossetans, de manera que cal pensar en altres processos per a la resta de comunitats del món ibèric septentrional (Sanmartí 2001); plantejament que hem defensat en l'estudi del territori lacetà (Asensio *et al.* 2001 i 2012) i al que ens adherim en relació al que en aquest sentit ha estat proposat sobre el territori ilerget (Sanmartí 2010; Bermúdez 2010; Garcés 2005).

Un element clau en aquesta discussió és sens dubte el de l'existència o no de nuclis urbans de primer ordre que exercirien la capitalitat d'aquests estats centralitzats, el que s'ha reconegut per als nuclis del Puig de Sant Andreu/Illa d'en Reixach (Indigècia), Burriac (Laietània) i Tarragona (Cossetània). Les recents troballes al jaciment ibèric de Prats de Rei, tot i treure a la llum restes notables d'un tram de fossat amortitzat en el s. IV aC, ens sembla una evidència encara feble per a acceptar que això correspongui a un nucli urbà extens que es pugui identificar amb la *Sikarra* de les fonts numismàtiques (Junyent 2015, 175). Per altra banda, l'evidència numismàtica i les fonts històriques són igualment la base que proporciona arguments de pes en la discussió al voltant de la ciutat d'*Ilirta*, la seva ubicació en el turó de la Seu Vella de Lleida i la seva condició de capitalitat estatal i ènica similar a les ciutats costaneres

abans esmentades (Junyent 2015, 180). Tanmateix, a nivell de documentació arqueològica cal assenyalar la persistència en l'absència d'indicis en aquest sentit; ben al contrari, sembla força revelador el fet que sempre que s'ha documentat nivells arqueològics preromans en diferents punts del Turó de la Seu Vella la cronologia més antiga correspon sistemàticament a horitzons republicans no anteriors al 100 aC (Payà/Pérez 2007). Això contrasta amb molts altres casos on es demostra que la continuïtat de l'ocupació fins a l'actualitat i una intensa activitat constructiva posterior difícilment esborren completament tota traça d'un nucli de poblament antic, i encara més si aquest va tenir una extensió urbana important. Això s'ha donat així, per exemple, en les restes de ciutats ibèriques sota els subsòls dels actuals nuclis urbans de Valls (El Vilar) (Fabra/Adserias/Ramon 2003), Barcelona (*Barkeno*) (Asensio *et al.* 2009b), Tarragona (*Tarakon*) (Adserias *et al.* 1993; Díaz García 2008), Tortosa (*Hibera*) (Diloli/Ferré/Vilà 2012) o Sagunt (*Arse*) (Aranegui 2004; Albelda 2015).

Un altre aspecte on la divergència entre els territoris costaners i interiors és prou clara és en el de la diversitat tipològica d'assentaments i els hipotètics nivells de jerarquització existents. El sistema d'integració dels territoris costaners, segons alguns dels models proposats (Asensio *et al.* 1998; Sanmartí 2001), comptaria amb una estructura piramidal conformada per un mínim de cinc o sis rangs ben diferenciats: ciutats-capitals, ciutats de 'segon ordre', vilatges fortificats, ciutadelles, assentaments especialitzats, establiments rurals, aquests darrers de naturalesa també molt diversa i tal vegada igualment jerarquitzats (Asensio 2015a). Malgrat que certament hi ha un considerable marge de subjectivitat en la definició de les diferents categories d'assentaments (i més quan la documentació arqueològica és escassa), la nostra percepció és que l'estructura del poblament en els territoris ilerget té ben poc a veure amb aquest esquema. I no es tracta només de la possible inexistència d'una ciutat de primer ordre. Tampoc hi ha nuclis equivalents a les anomenades ciutats de segon rang (nuclis d'urbanisme complex d'entre 2 i 4 ha, com ara el Vilar de Valls, Masies de Sant Miquel, Turó de Ca n'Oliver, Cadira del Bisbe o Sant Julià de Ramis), res que s'assembla als nuclis especialitzats en activitats econòmiques estratègiques (tipus Turó de la Font de la Canya, Mas Castellar de Pontós o Turó del Vent) i, de manera creiem que molt significativa, ben poc de l'abundós i divers poblament rural de plana que caracteritza les àrees central i septentrional de les comarques costaneres de Catalunya⁶.

A diferència del que alguns autors plantegen (Junyent 2015, 181-182), en base a l'evidència arqueològica disponible a hores d'ara tan sols ens sembla possible discernir dues categories o nivells bàsics d'assentaments. Per una banda, hi hauria els nuclis que presenten una entitat relativa superior, aquells que podem descriure com a 'ciutats', que tindrien un rol central o preeminent a nivell regional. L'exemple paradigmàtic és sens dubte el del Molí d'Espígol de Tornabous, al que proposem afegir el nucli de la Pleta de Belianes. El segon nivell estaria format per una extensa xarxa de nuclis situats dalt de tossals, probablement fortificats, de dimensions modestes que poden oscil·lar entre els 2000 i els 5000 m², ben representats per l'únic cas excavat en extensió, el dels Estinclells a Verdú. Amb el conjunt de dades de la comarca de l'Urgell es pot plantejar que almenys en el s. III aC es podrien haver desenvolupat dues agrupacions de comunitats integrades, tal vegada amb el curs dels rius Ondara o Corb com a límit dels respectius territoris polítics. Al nord, una formació amb centre al Molí d'Espígol i un seguit de nuclis menors subordinats com podrien ser, entre altres, els del Tossal de Mor a Tàrrrega (5000 m²) i Tossal del Moro a Castellserà (4000 m²) (Bermúdez 2010), mentre que la part meridional del territori es vertebrava a partir del nucli de la Pleta i un nombre també elevat d'assentaments menors dependents, entre els quals, a més dels Estinclells (2500 m²), podríem mencionar els jaciments de Tossal Rodó a Verdú (4000 m²) (Bermúdez 2010), Castell de Guimerà (2000 m² aprox.) (Gonzalvo/Duch 2004, fig. 1), o, fins i tot, el Pla de les Tenalles a Granyanella (3500/4000 m²) (Pérez Conill 2005).

Aquest panorama correspon a una situació d'elevada fragmentació política, amb un territori ilerget que, globalment considerat, presentaria una estructura heteràrquica, és a dir, sense diferències significatives entre les diferents unitats territorials que en formen part. Això no comporta, com ja ha estat dit (Sanmartí/Belarte 2013, 121), l'absència de relacions jeràrquiques, ja que dins de cada unitat político-administrativa hi ha interdependència jeràrquica entre nuclis, així com internament existeixen formes de poder de caràcter aristocràtic i un accés desigual als recursos mitjançant mecanismes d'apropiació dels excedents productius. La diferència essencial rau en l'escala de les diferents unitats polítiques i la manca d'un sistema centralitzat d'àmbit ètnic. Una situació que no minva la complexitat ni el potencial d'aquestes comunitats. Ni tampoc exclou la possibilitat de processos d'aliances i de concentració de l'autoritat en moments puntuals, tal com es podria haver donat

6.- Tant sols es pot anomenar l'existència d'indicis d'activitats d'explotació agrícola a la plana, que és el que es pot interpretar de la fase ibèrica del jaciment de Sifons de l'Horta, a Sant Martí de Maldà (Jornet 2010).

en el context de la Segona Guerra Púnica; tal vegada això sigui el que reflecteixen les fonts antigues, centrades en el relat d'aquestes circumstàncies excepcionals (Sanmartí 2015, 466-467).

Es tracta, a més, d'una articulació política dinàmica, que fluctua amb el temps, ja que la cronologia tardana de la urbanització extensa del nucli de la Pleta implicaria que l'entitat político-territorial que aquest centralitza té una gènesi en moments avançats del període ibèric ple. D'una manera similar, el nucli dels Estinclells, molt probablement dins del territori polític controlat des de la Pleta, és una fundació *ex novo*, també del s. III aC, fins i tot amb una cronologia fundacional encara una mica més avançada, situable dins del darrer terç d'aquesta centúria. Aquests assentaments nous apareixen, però, en una zona on ja existien diversos nuclis de poblament, sens dubte en un context sociopolític ben diferent. Alguns ja s'havien amortitzat abans, com és el cas de la molt propera fortalesa de Els Vilars (Alonso/Junyent/López 2010), però d'altres sembla que arrenquen d'antic i continuen en funcionament durant el segle III aC; per exemple, aquest seria el cas dels nuclis del Pla de les Tenalles de Granyanella, del Tossal del Mor de Tàrraga i, per suposat, del nucli de primer ordre del Molí d'Espígol. L'existència d'una gran variabilitat en les agrupacions polítiques existents en un territori i en l'equilibri de forces entre unes i altres és un fenomen que ha estat analitzat en altres contrades i que probablement cal considerar habitual (Ruiz 1998, 298).

Per acabar amb les consideracions sobre els sistemes d'organització sociopolítica existents a la zona objecte d'estudi, creiem interessant assenyalar que aquests models heteràrquics també caracteritzarien el funcionament d'altres ètnies ibèriques septentrionals, però sempre amb una marcada especificitat segons els casos. Així en el territori ilercavó els nuclis de poder són assentaments fortament fortificats i de petites dimensions, gairebé sempre inferiors als 5000 m² (Bea *et al.* 2012), fet que els dona una aparença més propera a les ciutadelles que a les 'ciutats', fins i tot les de format reduït com el cas de les ilergetes, essent el fenomen urbà, i per tant la centralització política, un desenvolupament molt tardà (Belarte/Noguera 2015), tal com apunten els casos del Castellet de Banyoles (Sanmartí *et al.* 2012) i tal vegada també el de Tortosa o *Hibera* (Diloli/Ferré/Vilà 2012). En canvi en el territori edetà les diferents comunitats polítiques identificades tenen com a centres nuclis urbans com els d'*Edeta*, *Kelin* o Sagunt (*Arse*), tan extensos com el de les capitals dels territoris ètnics centralitzats de la costa catalana, així com una variada tipologia d'assentaments igualment jerarquitzats (Bonet/Grau/Vives-Ferrándiz 2015).

Finalment, no volem deixar de destacar la presència a la Pleta d'un dipòsit d'aigua de grans dimensions, en posició central. D'entrada, és un cas més que verifica la

gairebé omnipresència d'aquest tipus d'estructures en els nuclis de poblament concentrat ilergets (La Pleta, Els Estinclells, Els Vilars, Gebut, Roques de Sant Formatge, Tossal de les Tenalles...), essent un dels pocs denominadors comuns a tota l'extensió del seu territori ètnic. Tot plegat posa de manifest la gran importància que hem d'atribuir a aquestes estructures, segurament vinculades a alguna activitat econòmica estratègica, fonamental en l'estructura econòmica de les comunitats ilergetes. En altres treballs hem defensat, seguint el que ja havia estat apuntat anteriorment (Cura/Principal 1993), que tal vegada puguin ser relacionades amb un paper econòmic determinant que tindria entre els ilergets l'explotació de recursos ramaders (Asensio *et al.* 2005, 479). És ben cert que si el destinatari principal d'aquestes basses era el bestiar pot semblar xocant la seva ubicació al bell mig de la trama urbana dels assentaments. Tanmateix en contextos mediterranis ha estat constatat etnogràficament que ens alguns casos, especialment pel que fa a ramats importants d'ovicaprins, aquests es mantenen a distàncies prudencials, de fins 4 a 5 km., de les fonts d'aigua, per evitar malalties i barreges de ramats (Chang/Koster 1986, 113). En qualsevol cas, el fenomen de les basses podria ser el testimoni material de l'existència d'una estratègia econòmica i d'un sistema productiu especialitzat exclusiu del món ilerget, tot i que tal vegada també estès al territori lacetà (Castellvell d'Olius). Aquests són factors de la infraestructura econòmica de les societats que, com hem plantejat alguns (Asensio 2015b, 246) seguint paràmetres de l'anomenada tendència analítica del materialisme històric (Cohen 1986, 181-182), podrien tenir una incidència decisiva en les relacions socials de producció i, per extensió, en la diversitat i especificitat de les modalitats d'organització política.

En definitiva, amb aquest apartat final creiem demostrat que les excavacions iniciades en el jaciment de la Pleta proporcionen noves dades, de qualitat, que s'incorporen a un debat intens sobre aspectes essencials de la societat ilergeta. Així, aquestes intervencions no són fruit d'una fal·lera irracional o impulsiva per excavar, sinó una actuació que persegueix complir amb la nostra obligació com a professionals de la recerca arqueològica, que és la de generar aportacions significatives a les problemàtiques històriques que pretenem afrontar. Sempre, evidentment, sense perjudici de la vessant patrimonial, que és un afer que en la mateixa mesura entenem com una exigència que mai no es pot defugir.

BIBLIOGRAFIA

ADSERIAS, M., BURÉS, L., MIRÓ, M. T., RAMON, E. 1993, L'assentament pre-romà de Tarragona, *Revista d'Arqueologia de Ponent* 3, 177-227.

- ALBELDA, V. 2015, El Grau Vell (Sagunt, València): una salida al mar en el norte de la Edetania, *Saguntum, Extra 17*, in Aranegui, C. (ed.), *El Sucronensis Sinus en época ibérica*, 89-98.
- ALONSO, N., GARCÉS, I., JUNYENT, E., LAFUENTE, A., LÓPEZ, J. B., MIRÓ, J. M., ROS, M. T. i ROVIRA, M. C. 1996, L'assentament de Els Vilars (Arbeca, les Garrigues): Territori, recursos i activitats productives, in *Actes de la Taula Rodona: Models d'ocupació, transformació i explotació del territori entre el 1600 i el 500 ANE a la Catalunya meridional i zones limítrofes de la Depressió de l'Ebre*, Gala 3-5, Sant Feliu de Codines, 319-339.
- ALONSO, N., JUNYENT, E., LÓPEZ MELCIÓN, J. B. 2010, *Arbeca. La Fortalesa dels Vilars*, Barcelona, Guies del Museu d'Arqueologia de Catalunya, Generalitat de Catalunya.
- ARANEGUI, C. 2004, *Saguntum, oppidum, emporio y municipio romano*, Barcelona.
- ASENSIO, D., BELARTE, M. C., SANMARTÍ, J., SANTACANA, J. 1998, Paisatges ibèrics: tipus d'assentaments i formes d'ocupació del territori a la costa central de Catalunya durant el període ibèric ple, in *Actas del Congreso Internacional Los Iberos: Principes de Occidente*, Barcelona, 373-385.
- ASENSIO, D., CARDONA, R., FERRER, C., MORER, J., POU, J. 2001, Tipus d'assentaments i evolució del poblament ibèric a la Catalunya central (eix Llobregat-Cardener), in Martín, A., Plana, R. (dir.), *I Taula Rodona Internacional d'Ullastret: Territori polític i territori rural durant l'edat del ferro a la Mediterrània occidental, Monografies d'Ullastret 2*, 183-202.
- ASENSIO, D., CARDONA, R., FERRER, C., MORER, J., POU, J., SAULA, O. 2003, El jaciment ibèric dels Estinclells (Verdú, l'Urgell): un assentament fortificat ilergeta del segle III aC *Revista d'Arqueologia de Ponent* 13, Universitat de Lleida, 223-236.
- ASENSIO, D., CARDONA, R., FERRER, C., MORER, J., POU, J., SAULA, O. 2005, Noves dades sobre el nucli fortificat ilergeta dels Estinclells (Verdú, Urgell), *XIII Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà, Món ibèric als Països Catalans, Homenatge a Josep Barberà i Farràs*, Puigcerdà, 467-480.
- ASENSIO, D., CARDONA, R., FERRER, C., GARCIA DALMAU, C., MORER, J., POU, J., SAULA, O. 2009a, L'arquitectura domèstica en el nucli fortificat ilergeta dels Estinclells (Verdú, l'Urgell), Segle III aC, in Belarte, C (ed.): *L'espai domèstic i l'organització de la societat a la protohistòria de la Mediterrània occidental (1er mil·lenni aC)*, IV Reunió Internacional d'Arqueologia de Calafell, *Arqueomediterrània* 11, 125-142.
- ASENSIO, D.; CELA, X.; MIRÓ, C.; MIRÓ, M. T., REVILLA, E. 2009b, El nucli ibèric de Montjuïc. Les sitges de Magòria o Port, *Quaderns d'Arqueologia i Història de la Ciutat de Barcelona, Quarhis 05*, 14-85.
- ASENSIO, D., CARDONA, R., MORER, J., POU, J., GIL, B., CANTERO, F. J., FERRER, C. 2012, El poblament ibèric al Solsonès: un estat de la qüestió a partir dels treballs del Centre d'Estudis Lacetans, in *Actes de les I Jornades d'Arqueologia de la Catalunya Central*, Manresa 2010, 73-82.
- ASENSIO, D., SÀNCHEZ, E. 2014, Estat de la recerca en el nucli ibèric del Cogulló (Sallent, Bages); campanyes 2002-2010", in *Actes de les II Jornades d'Arqueologia de la Catalunya Central*, Vic 2012, 110-117.
- ASENSIO, D. 2015a, "El poblament rural en les comunitats ibèriques del nord-est de la Península Ibèrica entre els segles VI i III aC, *Actes de la table ronde d'Elne (2013): l'habitat rural dans le sud de France (Vieille s. av. J.-C.)*, actualité de la recherche, *Documents d'Archéologie Méridionale* 36, 321-338.
- ASENSIO, D. 2015b, Ceràmiques importades, béns de prestigi, pràctiques socials i sistemes productius entre les comunitats ibèriques del nord-est peninsular, in Belarte, M. C., Garcia, D., Sanmartí, J. (eds.), *Les estructures socials protohistòriques a la Gàl·lia i Ibèria, VII Reunió Internacional d'Arqueologia de Calafell, Arqueomediterrània* 14, 237-250.
- BEA, D., BELARTE, M. C., DILOLI, J., NOGUERA, J., SARDÀ, S. 2012, Los asentamientos fortificados del curso inferior del Ebro. Siglos V-III aC, in *Actas del II Congreso Internacional 'Iberos del Ebro'*, Alcañiz-Tivissa, noviembre 2011, Institut Català d'Arqueologia Clàssica, Tarragona, 111-128.
- BELARTE, M.C. 2013, El espacio doméstico y su lectura social en la protohistoria de Cataluña (S. VII-II/I A.C, in Gutiérrez, S. i Grau, I. (eds.), *De la estructura doméstica al espacio social: lecturas arqueológicas del uso social del espacio*, *Publicaciones de la Universidad de Alicante, Serie Arqueología*, 77-94.
- BELARTE, M. C., NOGUERA, J. 2015, Estats sense ciutats? El curs inferior de l'Ebre, el Maestrat i la plana de Castelló a l'edat del ferro, in Belarte, M. C., Garcia, D. i Sanmartí, J. (eds.), *Les estructures socials protohistòriques a la Gàl·lia i Ibèria, VII Reunió Internacional d'Arqueologia de Calafell, Arqueomediterrània* 14, 211-226.
- BERMÚDEZ, X. 2010, L'Urgell en època ibèrica: deconstruint els llergets, *Urtx: Revista d'Humanitats de l'Urgell* 24, Tàrrrega, 37-54.
- BONET, H., GRAU, I., VIVES-FERRÁNDIZ, J. 2015, Estructura social y poder en las comunidades ibéricas de la franja central mediterrània, in Belarte, M. C., Garcia, D., Sanmartí, J. (eds.), *Les estructures socials protohistòriques a la Gàl·lia i Ibèria, VII Reunió Internacional d'Arqueologia de Calafell, Arqueomediterrània* 14, 251-272.
- CHANG, C., KOSTER, H. A. 1986, Beyond Bones: Toward an Archaeology of Pastoralism, *Advances in Archaeological Method and Theory*, vol. 9, 97-148.
- COHEN, G.A. 1986, *La teoría de la historia de Karl Marx, una defensa*, Siglo XXI Editores, Madrid.

- CURA, M. 2006, *El jaciment del Molí d'Espígol (Tornabous, Urgell). Excavacions arqueològiques 1987-1992*, Barcelona, Monografies del Museu d'Arqueologia de Catalunya-Barcelona 7.
- CURA, M., FERRAN, A. M. 1969, El poblado preromano de El Cogulló (Sallent, Barcelona), *Pyrenae* 5, 115-129.
- CURA, M., PRINCIPAL, J. 1993, El Molí d'Espígol (Tornabous): noves constatacions arqueològiques i noves propostes interpretatives entorn del món preromà, in *Actes El Poblament Ibèric a Catalunya, Laietània* 8, 61-84.
- CURA, M., PRINCIPAL, J. 1994, La producció de les tres palmetes radials amb roseta central o '3+1', *Quaderns de Prehistòria i Arqueologia de Castelló* 16, 173-188.
- DÍAZ GARCÍA, M. 2008, Noves evidències de l'urbanisme romà i ibèric a l'àrea portuària de la ciutat: les intervencions al solar número 18 del carrer Jaume I de Tarragona, *Tribuna d'Arqueologia* 2007, Barcelona, 169-194.
- DILOLI, J., FERRÉ, R., VILÀ, J. 2012, Tortosa durante la protohistòria. Las excavacions del Grup de Recerca del Seminari de Protohistòria i Arqueologia de la URV entre los años 2004 y 2011, in *Actas del II Congreso Internacional 'Iberos del Ebro'*, Alcañiz-Tivissa, noviembre 2011, Institut Català d'Arqueologia Clàssica, Tarragona, 247-256.
- FABRA, M.E., ADSERIAS, M., RAMON, E. 2003, *Les arrels de Valls. Dels ibers als romans*, Valls, Institut d'Estudis Vallencs.
- GALLART, J., LLUSSÀ, A. 2013, Motlles de fosa de l'Edat del Bronze de la comarca de l'Urgell dels jaciments de Tossal del Mor (Tàrrega) i Tossal de la Pleta (Belianes), *Urtx: Revista Cultural de l'Urgell* 27, 82-99.
- GARCÉS, I. 2005, Ilergets i lacetans occidentals. Deu anys de recerques i algunes propostes de síntesi, *XIII Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà, Món ibèric als Països Catalans, Homenatge a Josep Barberà i Farràs*, Puigcerdà, 411-439.
- GONZÁLEZ, J.R. 2005, Estudi arqueològic del Castell de Barbens, *URTX: Revista Cultural de l'Urgell* 18, 25-62.
- GONZALVO, G., DUCH, J. 2004, La torre i el castell de Guimerà. Ahir i avui, *Butlletí de la Reial Acadèmia Catalana de Belles Arts de Sant Jordi XVIII*, 15-33.
- JORNET, R. 2010, El jaciment ibèric i medieval de Sifons de l'Horta (Sant Martí de Maldà, l'Urgell) l'evidència d'un probable nucli rural ilergeta (segle III A.N.E.), *Urtx: Revista Cultural de l'Urgell* 24, 92-100.
- JUNYENT, E. 2015, L'evidència arqueològica en la definició de la societat estatal arcaica ilergeta", in *Belarte, M. C., Garcia, D., Sanmartí, J. (eds.), Les estructures socials protohistòriques a la Gàl·lia i Ibèria, VII Reunió Internacional d'Arqueologia de Calafell, Arqueomediterrània* 14, 165-191.
- JUNYENT, E., PÉREZ, A. 2003, *L'antiguitat, d'Illirta a Ilerda*, Història de Lleida vol. 1, Lleida, Pagès Editors.
- PAYÀ, X., PÉREZ, A. 2007, Ilerda, fonts i arqueologia d'una ciutat oculta, *Estudis clàssics: imposició, apologia o seducció?*, *Actes del XV Simposi de la Secció catalana de la S.E.E.C., Lleida 2005*, 63-109.
- PÉREZ CONILL, J. 2005, El comallaret o Pla de les Tenalles de la Móra, Granyanella (la Segarra). Estat de la qüestió, *Revista d'Arqueologia de Ponent* 15, 273-292.
- PRINCIPAL, J. 1998, *Las importaciones de vajilla fina de barniz negro en la Cataluña sur y occidental durante el siglo III aC, comercio y dinámica de adquisición en las sociedades indígenas*, Oxford, BAR International Series.
- PRINCIPAL, J., CAMAÑES, M. P., MONRÓS, M. 2010, Darreres intervencions arqueològiques a la ciutat ibèrica del Molí d'Espígol (Tornabous, Urgell), *Urtx: Revista Cultural de l'Urgell* 24, 12-35.
- PRINCIPAL, J., ASENSIO, D., SALA, R. 2012, L'espai suburbà de la ciutat ilergeta del Molí d'Espígol (Tornabous, l'Urgell)", in *Belarte, M.C. i Plana, R. (eds.), El paisatge periurbà a la Mediterrània occidental durant la protohistòria i l'antiguitat, Documenta* 26, Institut Català d'Arqueologia Clàssica, Tarragona, 165-182.
- PUIG, A. M., MARTÍN, M. A. 2006, *La colònia grega de Rhode*, Museu d'Arqueologia de Catalunya-Girona, Sèrie Monogràfica 24.
- RUIZ, A 1998, Los príncipes iberos: procesos económicos y sociales, dins *Actes del Congreso Internacional Los Iberos: Principes de Occidente*, Barcelona, 289-300.
- SÀNCHEZ, E. 1987, *El poblament pre-romà al Bages*, Manresa, Caixa d'Estalvis de Manresa.
- SANMARTÍ, J. 2001, Territoris i escales d'integració política a la costa de Catalunya durant el període ibèric ple (segle IV-III aC), in *Martín, A., Plana, R. (dir.), I Taula Rodona Internacional d'Ullastret: Territori polític i territori rural durant l'edat del ferro a la Mediterrània occidental, Monografies d'Ullastret* 2, 23-38.
- SANMARTÍ, J., BRUGUERA, R., MIÑARRO, M. 2004, Las ánforas ibéricas de la costa de Cataluña, *Documents d'Archéologie Méridionale* 27, 379-403.
- SANMARTÍ, J., ASENSIO, D., MARTÍN, M.A. 2006, Etruscan imports in the indigenous sites of Catalonia, in *Atti del XXIV Convegno de studi etruschi ed italici: gli etruschi da Genova ad Ampurias*, Marseille-Lattes octubre 2002, Pisa-Roma, 193-202.
- SANMARTÍ, J. 2010, Demografia y cambio socio-cultural: el caso de la Iberia septentrional, in *Arqueología de la Población, Actas del VI Coloquio Internacional de Arqueología Espacial, Arqueología Espacial* 28, Seminario de Arqueología y Etnología Turolense, 91-108.
- SANMARTÍ, J., ASENSIO, D., MIRÓ, M. T., JORNET, R. 2012, El Castellet de Banyoles (Tivissa): una ciudad ibérica en el curso inferior del río Ebro, *Archivo Español de Arqueología* 85, 43-64.

SANMARTÍ, J., BELARTE, M.C. 2013, La matérialisation du pouvoir dans l'organisation de l'espace: modèles hétérarchiques et modèles centralisés en Ibérie du Nord, in Garcia, D. (dir.), *L'habitat en Europe celtique et en Méditerranée préclassique-domaines urbains*, 97-125.

SANMARTÍ, J. 2015, Long term social change in Iron Age Northern Iberia (c. 700-200 BC), in Knapp, B., Van Dommelen, P. (eds.), *The Cambridge Prehistory of the*

Bronze and Iron Age Mediterranean, Cambridge, Cambridge University Press, 454-487.

SAULA, O. 1993, Història de les excavacions arqueològiques a la comarca de l'Urgell (I): les primeres intervencions i l'Institut d'Estudis Catalans, *URTX: Revista Cultural de l'Urgell*, 5, 51-61.

SAULA, O. 1994, Història de les excavacions arqueològiques a la comarca de l'Urgell (II): De la postguerra a l'any 1975, *URTX: Revista Cultural de l'Urgell* 6, 73-84.